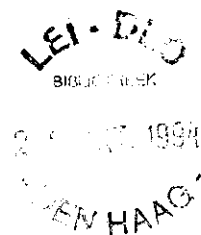

Tijdsbeeld van een instituut
Een maatschappelijk spiegelbeeld van het
DLO Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO)
op basis van artikelen in
kranten, opiniebladen en vaktijdschriften

September 1994

DLO Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO)
Conradkade 175
Postbus 29703
2502 LS Den Haag

2047337

Verantwoording

- Copyright** : De uitgevers en redacties van Agrarisch Dagblad, Oogst, 19NU, NRC Handelsblad, HN, Groenten + Fruit, Vrij Nederland, Boerderij en Haarlams Dagblad hebben ons toestemming gegeven de betreffende artikelen over te nemen. De teksten zijn door ons opnieuw gezet en wij zijn zo vrij geweest de zetfouten in de oorspronkelijke teksten te corrigeren. Nieuwe zetfouten zijn natuurlijk voor onze rekening. Foto's, tabellen, grafieken en omkaderde bijteksten hebben wij niet opgenomen; de leesbaarheid van de tekst is daardoor ons inziens niet aangetast.
- Vormgeving** : LEI-DLO
Stafafdeling Interne en Externe Communicatie
- Omslagfoto** : SC-DLO-Centrum voor fotografie en beeldverwerking

Inhoud

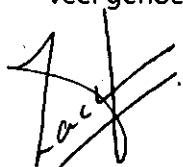
Ter inleiding	5
Noorwegen geeft Spanje één vinger Wouter Klootwijk in Vrij Nederland van 23 april 1994	7
Nieuwe kansen in vrije concurrentie Wim Du Mortier in Groenten + Fruit van 31 december 1993	12
Met zijn bedrijf gaat ook de boer ten onder Max Paumen in NRC Handelsblad van 4 augustus 1993	16
"Zonder LEI-boekhoudnet geen beleid" Jan van Liere in Oogst van 24 september 1993	20
Politiek voor wijziging milieuregels Wim du Mortier in Groenten + Fruit van 22 oktober 1993	22
LEI-rapport steuntje in de rug industrie-terrein WFO Mari van Lieshout in Agrarisch Dagblad van 16 oktober 1993	25
Jonge boeren willen er tegenaan Ton Schönwetter in 19 NU van maart 1994	27
Tuinders moeten leren Jos Teunissen en Cees Veltman in HN van 29 januari 1994	34
Nederlandse hulp welkom bij landhervorming Zuid-Afrika Jeroen Mulder in Agrarisch Dagblad van 16 maart 1994	40
"Landbouw in historisch dal" Diederik Sleurink in Oogst van 11 maart 1994	43
Gezinsbedrijf; veranderingen onvermijdelijk Alice Booy in Boerderij van 21/28 december 1993	46
Tuinbouw steeds minder efficiënt met energie Marion de Boo in NRC Handelsblad van 20 januari 1994	49
"Oost-Europa gevaar voor Nederlandse afzetmarkten" Niels van den Eeden in Oogst van 1 april 1994	51
Natuurlijke gewassen heroveren plaats die ze toekomt Saskia van Westrheenen in Haarlems Dagblad van 13 april 1994	54

Ter inleiding

Iedere maand maken wij een knipselkrant van artikelen in kranten, opiniebladen en vaktijdschriften waarin ons instituut, onze medewerkers en ons werk worden vermeld. Die knipselkrant omvat een grote verzameling van korte en lange artikelen over onderwerpen waarmee ons instituut op de een of andere manier mee te maken heeft. Dat geeft aan dat ons instituut veel in het nieuws is. Vooral de wat langere artikelen betrekken ons instituut bij de actuele vraagstukken. Met elkaar functioneren ze binnen ons instituut als een soort maatschappelijke spiegel die anderen ons voorhouden.

In deze bundel TIJDSBEELD VAN EEN INSTITUUT hebben wij een aantal langere artikelen verzameld. Jammer dat nog veel te weinig onze volledige naam wordt weergegeven. Ook ons instituut hoort bij die grote familie van onderzoeksinstituten van de Dienst Landbouwkundig Onderzoek, kortweg DLO. LEI-DLO is dus de juiste naam. Natuurlijk, die aloude vertrouwde naam LEI of zelfs "het LEI" spreekt de lezers aan, maar toch! De artikelen zijn uiteenlopend van karakter; dat illustreert des te meer de brede maatschappelijke betrokkenheid van ons werk. Uit citaten blijkt de bewogenheid van onze medewerkers, de irritatie en soms ook de schroom om in de publiciteit te treden.

De artikelen in deze bundel zijn natuurlijk tijdgebonden en hier en daar ook een beetje gedateerd. De bundel is dus echt een tijdsbeeld van ons instituut. Ik wens u veel genoegen bij het lezen van de artikelen.

Vinus Zachariasse
Directeur
DLO Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO)

Noorwegen geeft Spanje één vinger

"Een kleine kabeljauw"

door

Wouter Klootwijk

Een historische overwinning voor Spanje, zeggen deskundigen in Brussel. Spectaculaire winst voor de Noren, vinden andere Brusselse experts. Toch hebben ze het over hetzelfde: het resultaat van de onderhandelingen over vis en vissers, voorwaarde voor de toetreding van Noorwegen tot de Europese Unie. Welke visserijspecialist ook gelijk heeft, er zijn moeilijkheden te verwachten als Spanje écht gaat vissen binnen de Noorse tweehonderdmijszone. "Het kan op de gekste momenten misgaan."

Het is haast niet voor te stellen en je moet er eigenlijk ook niet aan denken. Een Nederlandse minister die voor de televisiecamera een liedje zingt om zijn beleid toe te lichten. Bukman? We zouden hem opsluiten wegens gekte. Maar de Noren doen het. Die zingen. Toen op 15 maart de laatste obstakels in Brussel waren weggenomen en niets de toetreding van Noorwegen (en Zweden, Finland en Oostenrijk) tot de Europese Unie nog leek te kunnen verhinderen - we moeten alleen nog wachten op de uitslag van de referendums in de toetredende landen - zong de Noorse onderhandelingsdelegatie onder leiding van de minister van Handel uit volle borst een lied. De journalisten waren erbij. Maar wat zongen ze eigenlijk? Volgens de ondertiteling in het Nederlandse televisiejournaal zongen de Noren dat ze een heel klein beetje vis aan Spanje hebben gegeven, in ruil voor al het moois dat de Europese markt de Noren biedt. We konden eruit opmaken dat een wat bizar verlangen van Spanje om in Noors water te mogen vissen, is gehonoreerd met een op ster-

ven na dooie mus.

Maar dat zongen ze niet. Volgens een woordvoerder van de Noorse permanente vertegenwoordiging bij de Europese Unie in Brussel had het liedje een ander karakter. Het was een ballade van de kleine kabeljauw die in gesprek is met Noorwegens visserijminister Jan Henry Olsen. "Ik ben van de Lofoten, een kleine kabeljauw, en ik vraag aan Jan Henry, wat flik je me nou, geef je mij aan de Spanjaard of blijf ik bij jou." Zo ongeveer en vrij vertaald, was de tekst, zegt de Noor in Brussel. Wat de betekenis ervan is weet de woordvoerder niet nauwkeurig, maar Spanje moet niet denken, zoveel is hem duidelijk, dat het een glanzende overwinning heeft behaald; ze krijgen wat vis, maar die hadden ze toch al gekregen, bij beetje tegelijk en over een paar jaar.

Maar Spanje spreekt wel degelijk van een spectaculaire overwinning in Brussel. Spanje mag voortaan vissen binnen de Noorse tweehonderdmijszone. Niet veel, een paar scheepsruimen vol, dan moeten ze weer weg uit het Noorse viswater, maar het gaat erom "dat we er mogen zijn", zeggen de Spanjaarden, die zich hiermee als volwaardige Europeanen beschouwen. "Het is voorbij met de discriminatie."

De vis en de vissers beheersten tot op het laatst de onderhandelingen tussen Noorwegen en de lidstaten van de Europese Unie. Spanje lag dwars om een heel goede reden. Het land is tot op heden wat visserijzaken aangaat geen volwaardig lid van de Europese Unie; Spanje mag binnen de wateren waar de Europese

Unie de dienst uitmaakt minder dan de andere lidstaten. Om maar wat te noemen: Geen Spanjaard moet het wagen om voor Duinkerken te gaan vissen, hij wordt opgebracht.

Als Noorwegen erbij komt, willen wij toegang tot Noorse visgronden, eiste Spanje in Brussel. Een niet zo dwaas verlangen, Spanje had er vroeger al gevestigd. Totdat meer dan twintig jaar geleden kustlanden hun invloed op zee uitbreidden door tweehonderd mijl uit de kust een nieuwe grens te trekken, de tweehonderdmijlszone, viste iedereen in dat tot dan vrije water er maar wat op los. Spanjaarden visten ook bij Noorwegen. Ze zijn verjaagd en dat overkomt ze wel vaker. Bij Den Briel ooit, maar kort geleden moest een vloot van tweehonderd Spaanse trawlers zich terugtrekken uit de wateren voor Namibië. De Namibiërs vreesden kaalslag op hun visgronden. Spanjaarden weten vaak niet van ophouden. "Het zijn agressieve vissers", zegt een visserijspecialist van het Landbouw-Economisch Instituut (het LEI) in Den Haag, en hij zegt het met onverholen bewondering. Spanjaarden zitten op vele visgronden in de hele wereld, bij Chili, voor Canada net buiten de tweehonderdmijlszone, in de Barentssee met toestemming van Noorwegen, bij Marokko en voor de Westafrikaanse kust als ze er niet worden weggestuurd. Toen Spanje toetrad tot de Europese Unie verdubbelde daarmee de totale vissersvloot van de verenigde Europeanen. Een grote visser kwam erbij. Maar in de Noordzee zijn ze niet welkom. De rijkste visgronden, het dichtst bij huis, blijven voor de Spanjaarden verboden gebied, daar maken andere unieleiden de dienst uit, op grond van "historische rechten". En met die historische rechten is iets aan de hand. Ze liggen niet nauwkeurig vast, ze zijn niet objectief te meten. De Europese ministerraad kan, als het in de onderhandelings

goed uitkomt, zomaar iemands claim op historische rechten honoreren. Nederlandse vissers bijvoorbeeld hebben de laatste jaren de visserij op horsmakreel, een vis die hier nauwelijks gegeten wordt, enorm uitgebreid. Een exportproduct. En dus claimt Nederland in het Europese visserijoverleg het "historische recht" op een flink quotum horsmakreel. Ook overname van quota door Nederland van Duitse vissers geeft op den duur aan Nederlanders historische rechten.

De Noordzeelanden verdelen de buit, stellen de regels op, bepalen wie welke historische rechten heeft en laten de nog niet volwaardige lidstaten Spanje en Portugal niet toe. Dat Spanje één van de grootste internationale visstaties is, even groot als de andere vislanden langs de Noordzee bij elkaar, mocht geen indruk maken.

Noorwegen is net als Spanje een grote visser. Het land exporteert jaarlijks voor rond de drie miljard gulden aan vis en visproducten naar landen binnen de Europese Unie, ook naar Spanje en Portugal, de twee Europese landen waar het meest en vaakst vis gegeten wordt. Een Spanjaard eet gemiddeld ongeveer vier keer zoveel vis als een Nederlander.

Bij toetreding van Noorwegen tot de Europese Unie komt er een volwaardig visland bij, dat meteen zal meepraten over quoterij en andere visserij-aangelegenheden. Spanje en Portugal is ooit, toen ze lid werden van de Europese Gemeenschap, toegezegd dat ze ergens in de volgende eeuw op visserijgebied ook volwaardig gaan meetellen en in het visserij-overleg een even grote stem krijgen. Maar nu zien deze landen, en Spanje doet het woord, een kans om de "discriminatie" eerder op te heffen. Dit jaar nog, daar staan ze op. De Noren erbij - dan de Spanjaarden een volwaardige vispartner in de Europese Unie. Dat is het verlangen en dat wordt vertaald in

kabeljauw. De vraag om een quotumpje vis in Noorse wateren voor Spaanse en Portugese vissers is een slimme tactische zet. Als Noorwegen er niet aan wil, zal Spanje met hulp van een paar andere lidstaten de Noren buiten de Europese Unie houden.

"Geen vis staan we af, nog geen ondermaatse wijting." Zo begonnen de Noren de onderhandelingen in Brussel die, en dat doet merkwaardig aan, voor zowel Spanje als Noorwegen wat de viskwestie betreft, bevredigend verliepen. De Spanjaarden hebben gewonnen. De Noren hebben gewonnen. Het hangt er maar vanaf bij welke permanente vertegenwoordiger in Brussel je je licht opsteekt. De Spanjaarden mogen ongeveer vijf miljoen kilo kabeljauw vangen in Noors water. De Portugezen ook. Het gaat om een hoeveelheid vis die Noorwegen toebedeelt aan de Europese Unie. En de Unie bepaalt op haar beurt wie er op mag vissen. Griekenland en Ierland mogen er ook wat van hebben, maar Griekenland hoeft niet. Verreweg het grootste deel van het Noorse presentje aan de Europese Unie komt Spanje en Portugal toe.

Visserijspecialisten van het Landbouw-Economisch Instituut in Den Haag kunnen voorrekenen dat die tien miljoen kilo kabeljauw, de helft voor Spanje, de helft voor Portugal, niet veel voorstelt. Dat zegt Noorwegen dan ook: een kleinigheidje voor de Spanjaarden. De Spaanse vloot brengt jaarlijks bijna een miljard kilo vis aan land, dat beetje kabeljauw erbij maakt in economisch opzicht niets uit.

Wat is dat de ware reden om zo te juichen in Madrid? Wat zijn Noorwegen en de Europese Unie dan eigenlijk precies overeengekomen? Dat kunnen en/of durven ambtenaren van de Europese

Commissie niet te zeggen. Ze moeten de overeenkomst tussen de Noren en de ministers van de Europese Unie gaan vertalen in harde, duidelijke afspraken op papier. En hoewel aanvankelijk de betrokken ambtenaren op het directoraat-generaal van de Europese Commissie in Brussel vanwege de gevoeligheid van het onderwerp liever niet met journalisten willen praten, durft later toch één van hen het aan. Zelfs wat er zo hachelijk aan de materie is wil hij na lang aarzelen, lurkend aan zijn pijp, wel kwijt. "De ministers sluiten een compromis, maar als we ze de volgende dag vragen wat ze besloten hebben, leggen ze het allemaal op een andere manier uit. Als u de Noren opbelt, hoort u een ander verhaal dan wanneer u bij Spanje langs gaat, let maar op. Ze weten vaak niet eens wat ze besloten hebben, en dit compromis tussen Noorwegen en de Europese ministers heeft nog zoveel losse eindjes, dat we de betekenis ervan nog niet goed kunnen inschatten. Als we er iets definitiefs over zeggen, kan hier of daar een storm losbarsten." De verslaggever mag onder geen beding het papier meenemen waaruit de ambtenaar wat cijfers haalt. Veel te gevoelig, veel te onaf. De overeenkomst is ingewikkeld, is haast niet uit te leggen, zegt de EU-ambtenaar. Maar als we tot op het bot gaan, alle details eraf schrapen, komt het er gewoon op neer dat twee visnaties, Spanje en Portugal, toegang krijgen tot wateren die Noorwegen als heilig eigendom beschouwt. De consequenties van die toelating zijn niet te overzien, niet voor de Noren, niet voor de lidstaten van de Europese Unie.

Hij noemt voorbeelden van mogelijke conflictstof. In landen aan de Noordzee, verenigd in de Europese Unie, is het vissers verboden om bepaalde bijvangst, bijvoorbeeld ondermaatse vis, aan land te zetten. Verboden vangst moet over-

boord worden gezet. De meeuwen varen er wel bij. In Noorwegen is het andersom. Daar is het vissers verboden om ongewenste bijvangst overboord te zetten. Bijvangst moet aan land worden gebracht en wordt door de overheid in beslag genomen. Spanjaarden houden er wel heel andere regels op na; van sommige vissoorten, zoals heek, mogen ook de hele kleintjes worden gevangen, je reinste roofbouw dus, en de controle op de visserij is er slecht georganiseerd. De Spaanse vissers, niet gewend aan secure controleurs op zee, zullen nog raar opkijken als de Noorse visserij-inspectie ze op Noorse gewoonten en wetten komt wijzen aan boord. En ze zullen over het dek rollen van plezier als ze ontdekken dat precies op de grens van de tweehonderdmijlszone van Noorwegen en de tweehonderdmijlszone van het water waar een ander deel van de Europese Unie over gaat, tegengestelde voorschriften gelden. Zien ze een kans om met smakelijke bijvangst naar Spanje terug te keren, dan zullen ze die grijpen. Vooral die hele kleine visjes, even in olijfolie frituren en hap, heerlijk.

Het toelaten van vreemde vissers aan Noorse kust heeft meer moeilijk te voorspellen gevolgen. De kabeljauw, die het beroerd heeft in Noordeuropese wateren, kan door overbevissing tot een economisch minder belangrijke vissoort degraderen. Wie een beetje dieper vist, vindt tientallen andere soorten vissen. Soorten waar weinig over bekend is, maar waar mogelijk enorme hoeveelheden van aanwezig zijn. De Spanjaarden zijn altijd al weinig kieskeurig geweest en laten zich bijna elke vis goed smaken. Als er geen kabeljauw is, of de geliefde heek (*merluza*), dan maar naar beneden om de grenadiervis op te halen. Een lelijk monster met een staart die op die van een rat lijkt, maar een delicatessen,

zegt een visserijambtenaar in Brussel die zich zuchtend en steunend bezig houdt met het compromis tussen Noorwegen en de Europese Unie. Mogen de Spanjaarden in de rijke Noorse wateren vissen op soorten die buiten elke quotering vallen? Ja, nee, daar heb je nou zoiets. Dat staat niet in de teksten, de ministers hadden geen benul, nooit een grenadiervisje gegeten. Dat moet allemaal nog worden uitgezocht.

Die onzekerheid over wat er allemaal in de overeenkomst tussen Noorwegen en de Europese Unie komt te staan, doet de noordelijke lidstaten huiveren. Een woordvoerder van het Nederlandse visserijproduktchap, het visserijbedrijfsleven dus, verwoordt die angst. "Als niet tot in de details nauwkeurig elk kiloetje en elke vissoort die het ene land in ander-mans water mag vangen is opgeschreven, kan het op de gekste momenten misgaan." Als Spanje bijvoorbeeld een beetje ongequoteerde vis als bijvangst mag vangen - en dat schijnt een onderdeel van de afspraken te zijn - dan zou het wel eens kunnen dat de Spanjaarden de kabeljauw laten voor wat hij is en uitsluitend op andere lekkernijen gaan jagen. Precies wat de Brusselse ambtenaren voorspellen; ze gaan aan de haal met bijvoorbeeld de grenadiervis.

Ach wel nee, zeggen de Noren, ze starten de motor niet eens om voor een beetje vis helemaal naar Noors water te komen, die Spanjaarden hebben alleen een symbolische, een diplomatieke overwinning geboekt. Dat moeten de Noren ook wel roepen, want Noorse vissers hebben zich al in moordlustige termen uitgelaten over de Noorse onderhandelingsdelegatie in Brussel. Ze zijn bang voor de Spanjaarden.

In Den Haag zijn visserijspecialisten van het Landbouw-Economisch Instituut ervan overtuigd dat Spanje een historische

overwinning boekte. Niet om het maaltje vis dat ze mogen vangen bij Noorwegen, maar om de plek die ze veroverden. Die zullen ze nooit meer afstaan. De aanwezigheid biedt ze inzicht, ze leren de visstand kennen en de economische waarde ervan schatten. De betekenis daarvan is voor de Spanjaarden groot. In Spanje zijn enorme visverwerkende industrieën gevestigd, die als ware multinationals de wereld veroveren. Eén van de problemen waar deze visverwerkers mee kampen is de fluctuatie in aanvoer van vis. Bij gebrek aan grondstof komen enorme bedrijven tijdelijk zonder werk. Een betrekkelijk betrouwbare leverancier van vis is Noorwegen en om zich helemaal zeker te stellen kopen de Spaanse multinationals zich nu al in Noorse visserijbedrijven in. Spanje begrijpt dat het moet deelnemen in het moderne (als het een beetje kan ecologisch verantwoorde) Europese visserijbedrijf van straks. Als Europa in 2002 of pakweg 2003 ook voor de visserij de binnengrenzen volledig opheft, moet je niet als tweederangslid van de unie, als Kniertje, nog eens om een pannetje vis hoeven vragen. Slimme jongens, die Spaanse vissers in Noors water. We horen ze al zingen. "Kleine kabeljauw, waar kom je vandaan, ben je een Noor of een Europeaan?"

Nieuwe kansen in vrije concurrentie

door

Wim Du Mortier

De tuinbouw is spekkoper bij het GATT-akkoord. Die inschatting maken veel leken en kenners. Profiteert de tuinbouw enkel, of schuilen er ook addertjes onder het gras? Feit is dat met het slechten van handelsbarrières exportkansen ontstaan. Daarentegen wordt het voor concurrenten makkelijker te exporteren naar de Europese Unie. Het is geven en nemen.

De deur is van het slot. Na zeven jaar moeizaam onderhandelen is er eindelijk weer een mondiaal handelsakkoord, kortweg GATT genoemd. Het is niet het eerste wereldhandelsakkoord. Een primeur is deze keer dat ook afspraken zijn gemaakt over de handel in land- en tuinbouwprodukten. Eerder bleek dat onmogelijk. Geen wonder, want de landbouw is de meest beschermde sector in de wereld. Aan die bescherming komt nu voorzichtiger een einde.

Inzet van het wereldhandelsakkoord is de handelsbarrières kleiner te maken. De soms torenhoge tariefmuren die enkele landen bouwden om import tegen te gaan, moeten geleidelijk worden afgebouwd en oneigenlijke (fyto-sanitaire) regels worden aan banden gelegd. Ook het met behulp van subsidies op de wereldmarkt dumpen van overschotten wordt aangepakt.

De kranten stonden de afgelopen weken vol met berichten over het nieuwe wereldhandelsakkoord. Opmerkelijk is dat het woord tuinbouw in die berichten niet of nauwelijks voorkomt. Vooral de sterk beschermde produkten als granen, zuivel en suiker kregen alle aandacht. De producenten van die goederen ondervinden dan ook de ingrijpendste gevolgen van het akkoord.

De gevolgen voor de tuinbouw zijn moeilijker aantoonbaar. De sector is het immers gewend te opereren in een vrije markt zonder noemenswaardige bescherming of exportsteun. Een vrijer wordende wereldhandel heeft op het eerste gezicht voor de tuinbouw dus geen ingrijpende veranderingen in petto. Toch gaat de GATT niet voorbij aan de sector.

Tarieven

Overeengekomen is dat alle beschermende maatregelen aan de grens worden omgezet in één tarief. Dat invoertarief moet voor alle produkten in zes jaar met gemiddeld 36 procent dalen. Voor groente en fruit is dat gemiddeld twintig procent. Daarnaast moeten landen buitenlandse aanbidders de gelegenheid geven om over zes jaar vijf procent van de binnenlandse consumptie te kunnen leveren.

Welke gevolgen hebben deze afspraken nu voor de Nederlandse tuinbouw?

Het slechten van de tariefmuren zorgt er voor dat Nederlandse produkten tegen een lagere prijs op de markt van een exportland komen. Ook landen die de grenzen potdicht hielden, moeten de deur nu minstens op een kier zetten. Dat biedt dus kansen. Niet alleen voor verre bestemmingen, maar, denkend aan Zwitserland en enkele Scandinavische landen, ook dicht bij huis.

"Er zijn ook andere kapers op de kust waar je als Nederlandse aanbieder tegenop moet kunnen boksen", meent Siemen van Berkum, GATT-deskundige van het Landbouw-Economisch Instituut (LEI). "Het open gooien van markten hoeft niet automatisch een toename van de uitvoer te betekenen. Exportkansen

komen er, maar het is afwachten of je er van kunt profiteren. Dat komt niet zomaar aanwaaien."

Leo Gijsberts van het CBT is aanmerkelijk optimistischer. "De afspraken zullen belijst meer ruimte bieden", denkt hij. Door de hoge tariefmuren is het nu nog onmogelijk in enkele landen produkten te slijten. "In die landen gaan mensen nu ook buitenlandse groente en fruit consumeren. Dat is één van de belangrijkste resultaten van de GATT."

Daarnaast verwacht de CBT'er een indirect voordeel voor Europese fruittelers. "Het kan zijn dat de appel- en perenproducerende landen van het Zuidelijk Halfrond hun aandacht nu meer gaan richten op koopkrachtige markten in bijvoorbeeld het Verre Oosten en Noord-Amerika. Dat kan de druk op de Europese markt verminderen."

Produktschapvoorzitter Jaap van der Veen vindt dat het GATT-akkoord hoe dan ook "bijzonder positief" uitvalt voor de tuinbouw. "Stel je voor dat het misgegaan was. Het verschrikkelijke alternatief was een handelsoorlog. De paprika-export naar de Verenigde Staten is in zo'n situatie een makkelijk mikpunt. En denk aan Oost-Europa waar de invoertarieven willekeurig worden verhoogd. Ook dat wordt nu aan banden gelegd."

Keerzijde

De keerzijde van de medaille is echter dat concurrerende landen hun produkt goedkoper kunnen slijten binnen de Europese Unie. De Europese importtarieven voor groenten en fruit moeten immers ook met gemiddeld 20 procent dalen.

"De tuinbouw moet beseffen dat ook afspraken zijn gemaakt over een vrijere markt voor andere landen", zegt Marius Varekamp, voorzitter van het Landbouwschap. "De sector moet voorzichtig zijn met uitlatingen dat de vergroting van de

exportkansen goed voor ons is. Het kan zich ook tegen je keren. Ik voorzie een toenemende concurrentie en ben benieuwd wat daar uitkomt."

Siemen van Berkum van het LEI verwacht geen grote toestroom van produkten van buiten de Europese Unie. "Je krijgt misschien wat meer concurrentie van buitenaf. Maar veel zal dat niet zijn, want de bescherming was al relatief laag."

Bovendien is de Europese Unie van plan "gevoelige tuinbouwprodukten" extra te beschermen tegen import via een soort referentieprijis nieuwe stijl. Dit gebeurt echter alleen voor een beperkt aantal produkten, namelijk appels, peren, komkommers, tomaten en courgettes. Daarnaast kan de Europese Unie met een extra heffing optreden tegen importprodukt dat tegen erg lage prijzen de markt op stroomt.

Tomaten

Dat heffingenstelsel treedt 1 juli 1995 in werking en geldt bij tomaten het gehele jaar uitgezonderd zes weken in de zomer. Dat vormt een aantrekkelijk perspectief voor tomatentelers die de laatste jaren in het vroege voorjaar last hadden van Marokkaanse import.

"Komen die tomaten in de periode van 1 januari tot 30 april met een prijs lager dan 1,72 gulden op de markt, en dat gebeurt nu veelvuldig, dan kan de Europese Unie een maximum heffing opleggen van 3,01 gulden per kilo", legt CBT'er Gijsberts uit. "Dat is een verbetering ten opzichte van de huidige situatie. Wanneer dit zo wordt uitgevoerd, biedt het een effectieve bescherming in de periode dat Marokko op de markt is."

De heffing zal volgens Gijsberts nog een belangrijk neveneffect hebben. Het wordt voor buitenlandse investeerders minder aantrekkelijk geld te pompen in de Marokkaanse tuinbouw. Met de hef-

fingen gedurende het gehele jaar is de kans leuke winst te behalen kleiner geworden.

Zover is het echter nog niet, waarschuwt de CBT'er. "Tomatentelers hebben de komende twee jaar niets aan het GATT-akkoord. De tomatenmarkt blijft tot 31 maart 1995 wijd open staan. Tot 1 juli 1995 zijn wij eigenlijk overgeleverd aan de goede wil van Marokko."

Zo ontstaat een beeld dat de Europese telers van groenten en fruit door het slechten van de tariefmuren nieuwe markten kunnen aanboren, terwijl de eigen markt redelijk beschermd blijft. Dat lijkt bijzonder positief.

LEI-woordvoerder Van Berkum maakt daar echter een kanttekening bij. De truc die de Europese Unie toepast om de gevoelige produkten uit de wind te houden, kan tenslotte ook door andere landen worden benut. Ook zij kunnen voor enkele produkten de tariefmuren relatief hoog houden en zo bijvoorbeeld Nederlandse produkten duur houden ten opzichte van het eigen aanbod.

Ook de bepaling dat landen tot vijf procent van de binnenlandse consumptie als invoer moeten toestaan, biedt niet altijd soelaas. "Een land als Japan kan zeggen dat het al zoveel ananas importeert uit de Filippijnen, dat het die vijf procent voor de produktgroep groenten en fruit al haalt. Meer Nederlandse paprika's hoeven de Japanners op basis van die GATT-afpraak dus niet toe te laten", zegt Van Berkum.

Dit maakt zonneklaar dat de GATT-afspraken protectionisme niet geheel uitbannen. De LEI-deskundige meent dat slechts enkele kleine stapjes in de richting van vrijere handel zijn gezet. "Een liberaal in hart en nieren wordt hier niet enthousiast van. De grensbescherming blijft grotendeels overeind."

Fyto-sanitair

Tijdens de onderhandelingen heeft de Nederlandse tuinbouw altijd de hoop gehad dat duidelijke richtlijnen opgesteld zouden worden voor de fyto-sanitaire importregels. Met behulp van die regels maken landen als Japan en de Verenigde Staten de invoer van groenten en fruit bijzonder moeilijk.

Probleem is dat veel landen deze eisen met volstrekte willekeur opstellen. Eén verdacht vliegje in een doos met paprika's en de kans bestaat dat niet alleen de zending maar ook de gehele export op de tocht komt te staan.

Het GATT-akkoord moeten een eind maken aan die willekeur. Maar of de afspraken veel houvast bieden is de vraag.

Van Berkum van het LEI vindt de GATT-bepalingen erg vaag. "Daarnaast zijn er ontsnappingsclausules opgenomen. Fyto-sanitaire regels blijven voorlopig nog een instrument om op oneigenlijke wijze import tegen te gaan. Ik verwacht er daarom niet zo veel van."

Produktschapvoorzitter Van der Veen is er echter van overtuigd dat Nederland op termijn kan profiteren. "Ik denk dat het akkoord een belangrijke steun in de rug is. Landen moeten hun fyto-sanitaire regels wetenschappelijk onderbouwen. Een geschillenregeling zorgt er voor dat bij conflicten de importregels aan die bepaling worden getoetst. In onderhandelingen met Japan, Korea, Taiwan en ook de Verenigde Staten denk ik dat het GATT-akkoord een psychologische steun in de rug zal zijn."

De vage regels zullen eerst in onderhandelingen met verschillende landen in praktisch toepasbare voorschriften worden omgezet. Dat vergt veel tijd. Het fyto-sanitaire wapen blijft daarom de komende jaren nog een belangrijke handelsbarrière.

Samenvattend ziet het er naar uit dat de tuinbouw kansen krijgt wanneer de

GATT-afspraken in werking treden. Maar tegenover de kansen staan ook bedreigingen als extra concurrentie op zowel de export- als de interne Europese markt. Het hangt dus af van de concurrentiekracht van de Nederlandse tuinbouw of het volle profijt uit de vrijere wereldhandel gehaald kan worden.

Aart de Zeeuw, tot 1991 voorzitter van het landbouwoverleg binnen de GATT, denkt dat de land- en tuinbouw alleen maar beter kan worden van de directe confrontatie met de concurrenten op de markt. "Het is een stimulans om het beter te doen. De geschiedenis leert dat een beschermde sector in concurrentiekracht achteruit loopt. Bij scherpe concurrentie moet je op de grens van je kunnen werken. In het verleden is bewezen dat de Nederlandse tuinbouw daar goed uitkomt."

CBT'er Gijsberts oordeelt positief over het akkoord. De wereldeconomie krijgt een impuls en het ziet er naar uit dat de koopkracht mondiaal gezien iets kan toenemen. Van die koopkracht moeten groente- en fruittelers het tenslotte hebben.

Toch erkent bijna iedereen dat nog veel onzeker is. Het afbreken van tariefmuren aan de grenzen heeft mogelijk positieve en negatieve effecten voor de tuinbouw. Fyto-sanitaire regels leveren over enkele jaren pas voordeel op. Hoe de balans uit zal slaan is dus onzeker. "We zullen zien", concludeert Van Berkum van het LEI.

Met zijn bedrijf gaat ook de boer ten onder

door

Max Paumen

Voor menig boerengezin zijn de tijden hard, om niet te zeggen uitzichtloos. Vele duizenden boeren zullen de komende jaren moeten verdwijnen. Vaak is het nog net geen armoe maar achter de gordijnen is veel opgekropte ellende.

In 1965 hadden ze zich als ware pioniers op de uitgestrekte vlakte van de Flevopolder gevestigd. Omdat hun eigen huis nog niet klaar was, hadden ze een tijdje bij de buurman op de zolder gebivakkeerd. "Je kwam", zegt de boerin, "met een bepaald ideaal: dat was niet alleen om een bedrijf te beginnen maar ook en vooral om er een florissant bedrijf van te maken." Maar toen werd ze eind jaren zeventig ernstig ziek en "zakke de heleboel als een kaartenhuis in elkaar". Haar hulp in de stallen en op het land werd sterk gereduceerd. Haar man moest ineens het werk goeddeels alleen opknappen, omdat de kinderen er toen nog te klein voor waren. Dure hulp van loonwerkers kunnen ze zich gezien de financiële omstandigheden niet veroorloven. "Armoede is het niet, maar een vetpot beslist ook niet." Hun areaal is 28 hectare groot. Die hebben ze in erfpacht. Het gaat om een gemengd bedrijf: naast het telen van aardappelen, bieten, uien en wortelen hebben ze ruim zeven hectare grasland, waarop hun veertig melkkoeien grazen. Met de opbrengst van de melk kunnen ze de verliezen die ze op de meeste van hun veldgewassen lijden nog maar zeer gedeeltelijk compenseren. De aardappelen van het vorig oogstseizoen brengen nog maar 8 cent per kilo op, terwijl de kost-

prijs 13 cent is; de uien 6 cent tegen een kostprijs van een dubbeltje. "We zijn dus behoorlijk aan het interen." Het gaat hier om conjuncturele problemen, voornamelijk veroorzaakt door weersomstandigheden. Van meer structurele aard zijn de milieuproblemen, die vooral in de intensieve veehouderij (varkens en pluimvee) spelen.

Niet alleen voor dit boerengezin zijn de tijden hard om niet te zeggen uitzichtloos. In een enquête stelde de Vereniging van Nederlandse Gemeenten onlangs vast dat 14.000 van de in totaal 82.000 boerenbedrijven op den duur waarschijnlijk zullen moeten sluiten omdat ze de milieu-investeringen niet kunnen betalen. In Noord-Brabant, zo voorspelde ir. J.B. Kosse van het Consulentenschap Landbouw, zal in de komende tien tot vijftien jaar de helft van de bedrijven zijn verdwenen, dat wil zeggen 11.150 van de 22.300. Minder pessimistische voorspellingen spreken van het verdwijnen van 30% *).

In de Flevopolder, waar voornamelijk grootschalige boerenbedrijven zijn gevestigd, staan dezer dagen meer dan 50 boerderijen te koop, voornamelijk omdat men de toekomst somber inzielt. Het Flevolandse boerengezin ervaart dat "als een teken aan de wand". Overal om hen heen loert als het ware de dood. Ze kennen de ellende, die ze met veel van hun collega's delen, maar al te goed. "Mensen zijn overspannen geraakt, kwamen terecht in psychiatrische inrichtingen. Als je hoort dat er in Brabant boeren zijn die zich uit wanhoop van het leven beroven dan is dat zeker niet overdreven." De milieumaatregelen die op hen afkomen en

waaraan ze, zeggen ze, geen touw kunnen vastknopen, zouden op hun bedrijf een investering vergen van meer dan 100.000 gulden. "We worden bijna dagelijks op de huid gezeten door de milieu-man van het waterschap." Het spoelwater van de melktank, dat ze tot nog toe met toestemming op het openbaar water mochten lozen, moet nu via een aparte leiding naar de gierput of in een speciaal reservoir worden opgevangen, wat dure investeringen vergt. "Allemaal geld waar we geen cent van terugzien." Zelfs voor het verharden van een deel van de vloer van hun stal hebben ze het geld niet. Hoewel in het geval van deze Flevolandse boer de zoon van plan is het bedrijf straks over te nemen, zijn er veel jongeren die het gesappel van hun ouders moe zijn en de conclusie hebben getrokken dat ze een ander beroep moeten kiezen. Dat is voor veel ouders niet te verteren. "Ze voelen zich in hun boerentrots gekrenkt. Boer zijn is meer dan een vak; het is een wijze van leven. Een boer voelt zich met al zijn wortels gebonden aan zijn grond, die hij niet graag verlaat. Tot het te laat is en de bank de kraan dicht draait. Iedereen probeert de ellende zo lang mogelijk binnenshuis te houden, vooral de oudere garde, want die loopt niet graag met zijn sores te koop. Maar je slaat het allemaal binnen in je op. Dat kan op den duur niet goed gaan. Dat komt een keer tot een uitbarsting", aldus de Flevolandse boerin.

Binnen het boerengezin in Flevoland bestaan interne spanningen, die, zeggen ze, verergerd worden door de financiële situatie. De zoon, opgeleid aan de middelbare agrarische school, heeft andere opvattingen over het drijven van de boerderij dan zijn vader. Die is, aldus de zoon, bang om kosten te maken. Zelf werkt de jongen 38 uur in loondienst omdat het delen van het inkomen uit de boerderij er niet inzigt. "Daarnaast werk

ik nog eens even zoveel uren op de boerderij zonder dat ik er een cent voor krijg. Het steekt als je ziet hoe vrienden zich van alles kunnen permitteren en je zelf op een houtje moet bijten." Toch wil hij het bedrijf graag overnemen: "De vrijheid die je als ondernemer hebt, het zakelijk inzicht dat je nodig hebt. Je moet er een beetje optimistisch voor zijn."

J. Blom, hoofd afdeling Landbouw van het Landbouw-Economisch Instituut (LEI) weersprekt de cijfers niet. Dat er in Flevoland zoveel boerenbedrijven te koop zouden zijn noemt hij voor dat gebied erg veel, omdat het daar voornamelijk om grootschalige bedrijven gaat, waarvan er dus niet zo veel zijn. Het LEI berekende dat ook zonder milieumaatregelen tot 2000 tussen de 15 en 20 procent van de boerenbedrijven zullen verdwijnen. "Toch ben ik niet pessimistisch over de toekomst. Wij hopen door het geven van goede voorlichting en onderzoek, waarin we altijd sterk zijn geweest, er uit te komen, maar dan spreek ik over de totale sector. Een individuele boer in problemen zal daar niet zoveel aan hebben. Pijn is er onder die mensen zeker. Soms voelen ze zich radeloos door steeds weer nieuwe milieumaatregelen, die ze bijna dagelijks in de media zien aangekondigd. Daardoor wordt hun houding afwachtend of ze zeggen: laat de boel toch barsten."

Het aantal studenten aan de agrarische hogescholen, zegt directeur mr. J. Latijnhouwers van het samenwerkingsverband hoger agrarisch onderwijs, vertoont tot nog toe geen daling. Wel is er sprake van een verschuiving van opleidingen voor de primaire sector naar vakken als milieu- en bedrijfskunde. "De mensen die boer willen worden gaan na de middelbare opleiding vaker verder met hun studie omdat de situatie in het boerenbedrijf complexer is geworden en men

goed beslagen ten ijs wil komen."

Aan de buitenkant zien de meeste bedrijven er best welvarend uit. Ze liggen vaak riant op een flinke lap grond tussen veel groen. Het machinepark van tractoren, aardappelrooimachines, hooiwagens, melkmachines computergestuurde voederinstallaties kan een indruk van rijkdom geven. Maar de anderhalf miljoen gulden die een middelgroot bedrijf waard is, zitten vast in materieel, grond en opstallen en brengen bij verkoop weinig geld op. Achter de gordijnen is vooral veel opgekropte ellende, die langzamerhand een uitweg aan het zoeken is.

De SOS telefonische hulpdienst voor agrariërs in Zwolle (038-227740), vorig jaar ingesteld, krijgt veel telefoontjes op een dag. Hulpverlener T. Koldenhof, maatschappelijk werker in de Vut en trainer van de boerinnen die de telefoontjes verwerken, bestrijdt de opvatting dat het laatste taboe in Nederland, dat van het boerenleed, bespreekbaar is gemaakt. "Als je weet dat tussen nu en 2000 er in Nederland duizenden boeren zullen verdwijnen dan zou de telefoon roodgloeiend moeten staan. De nood is weliswaar hoog gestegen, maar praten erover gaat ze nog altijd niet gemakkelijk af. De problemen spelen al jaren, er is alleen nooit over gesproken. De kwestie sleept en sleept en dan wordt het op een dag kennelijk toch te veel en wordt de telefoon gepakt."

De Noordbrabantse Christelijke Boerenbond NCB, een van de hechtst georganiseerde boerenorganisaties in Nederland, zal in de herfst twee extra pastorale werkers aantrekken die boeren in nood terzijde moeten staan. Veel Brabantse boeren zijn bang dat ze de aanstaande verscherping van de mestnormen niet zullen overleven. In grote delen van de provincie staan dezer dagen protestborden tegen de mestwetgeving, zoals die vanaf

1995 zal worden aangescherpt. In de buurt van Gemert in Oost-Brabant staat op zo'n bord geschreven: "Hoeveel procent geeft u per jaar uit aan het milieu? Deze boer 75 procent". De aanvragen bij het Sociaal Fonds van de NCB, waarvan de boeren in problemen kleine financiële tegemoetkomingen kunnen krijgen, zag het aantal aanvragen plotseling met sprongen vooruitgegaan: tot 1 juli van dit jaar waren het er al 98 tegen 113 in totaal in het voorafgaande jaar. Het fonds wordt gevuld door bijdragen van de boeren zelf. Bij de NCB zijn heel wat van die solidariteitsvoorzieningen zoals Ons Erf voor steun bij bedrijfsbeëindigingen, voor partners van boeren die zelfmoord pleegden, die een kind verloren, voor weduwen en weduwnaren. "In plaats van een geweldig geloof in de vooruitgang", zegt pastor X. van der Spank van de NCB, "zie je nu steeds meer de vraag gesteld; houden we het nog? Het zijn niet alleen de kleine bedrijfjes die in nood verkeren, maar ook de grotere."

De voornaamste oorzaak van de problemen is het economische, maar ook maatschappelijke problemen beginnen steeds meer een rol te spelen; echtscheidingen, die vroeger in een boerengezin bijna nooit voorkwamen, relatieproblemen, de grootschaligheid, de verzakelijking. Daarnaast speelt zeker een rol dat de boerencultuur steeds meer wordt opengebroken en de mensen dus gemakkelijker hun nood gaan klagen", aldus Van der Spank.

"Het moment dat ik besliste ermee op te houden kwam veel te laat. Ik dacht: verdomme, ik heb al heel wat meegemaakt, dit zullen we ook wel overleven. Ik vond dat ik moest doorgaan tot het bittere einde." Maar de vrouw van de nu 39-jarige oud-champignonkweker uit het Brabantse Someren had er al eerder mee

willen kappen. Dat is volgens een studie uit 1991 van het Provinciaal Opbouworgaan Noord-Brabant *) een vrij normaal beeld: de mannen zijn halstarriger in het zo lang mogelijk overeind houden van hun bedrijf dan de vrouwen. "Het gezin (het echtpaar heeft drie jonge kinderen, red.) begon er onder te lijden. Op het laatst nam ik de telefoon niet meer op toen de afnemers steeds vaker begonnen te klagen over de kwaliteit. Die was niet slechter dan vroeger, maar er was een overaanbod omdat er steeds meer kwekers bijkwamen en dan worden de klanten steeds lastiger", aldus de Somerense ex-tuindersvrouw.

Al in 1985 waren de problemen begonnen: er was een virusziekte uitgebroken, de prijzen begonnen door het overaanbod te dalen van 2,50 naar 1,50 per kilo. In een jaar tijd was de winst van 100.000 gulden verdwenen. "Het inkomen lag in de jaren daarna ver onder modaal." Eigenlijk had het bedrijf moeten worden uitgebreid van vier naar zes cellen. Maar de bank gaf er het geld niet meer voor. In februari '91 hakte de champignonkweker de knoop definitief door toen de adviseur van de Sociaal Economische Voorlichting tot de slotsom was gekomen dat het bedrijf niet meer levensvatbaar was en de gemeente weigerde een tijdelijke uitkering te verstrekken om de slechte situatie te overbruggen. Bovendien begonnen de milieumaatregelen steeds meer offers te vragen. In de compost, waarop de champignons worden gekweekt, zit ammoniak. De compost moet voor gebruik worden "uitgezweet" waardoor de ammoniak in de lucht terecht komt, tenzij men er voorzieningen voor treft. Maar die kosten handenvol geld. Hij had weliswaar op "doorgesloopte compost" kunnen overgaan, maar, zegt hij: "Dat was voor mij, gezien de opbrengstprijzen van de champignons, veel te duur".

Schaamte over het besluit om te stoppen zegt hij niet te hebben. "We hadden ons vijftien jaar de pleuris gewerkt, vakantie hadden we nooit gehad. Ik vind dat ik mezelf niets hoeft te verwijten." Het huis bij de kwekerij, dat ze goeddeels zelf hadden gebouwd, hebben ze samen met de bedrijfsgebouwen verkocht, maar de prijs was slecht omdat er in de omgeving veel meer champignonbedrijven te koop staan. "We hebben er tenslotte toch nog een schuld aan overgehouden, hoewel die inmiddels is vereffend." Ze wonen tegenwoordig in een huurhuis van de woningbouwvereniging. "In het begin was het moeilijk. De mensen dachten dat we aan de verkoop wel een aardig centje over zouden houden en dat we van de ene villa naar de andere zouden verhuizen." Zij: "In het begin zat ik huilend op de fiets als ik naar dit huis reed". Hij heeft een baan in loondienst gevonden: produktiemedewerker in een bedrijf dat kunststoffen verwerkt. Hij heeft daar uitzicht op een leidinggevende functie. "Ik zal nooit meer teruggaan naar de champignonkweek. Ik weet nu wat ik heb en ik heb geen koppijn meer waaraan ik de laatste jaren vier dagen per week leed. Je hebt nu meer tijd voor andere dingen, je kunt meer aandacht besteden aan je kinderen. Die liepen in de tijd dat we ons eigen bedrijf hadden vaak wat verloren rond, want je was zeven dagen per week twaalf uur per dag bezig. "Je kunt", zegt de vrouw, "eens naar pap en mam gaan; daar kwam ik vroeger nooit."

*) Gedwongen bedrijfsbeëindigingen in de agrarische sector. Provinciaal Opbouworgaan Noord-Brabant, oktober 1991.

"Zonder LEI-boekhoudnet geen beleid"

door

Jan van Liere

"Zonder deze gegevens kun je geen beleid voeren." Drs. Krijn Poppe, medewerker van het Landbouw-Economisch Instituut, twijfelt geen moment aan het nut van het LEI-boekhoudnet. Jaar in, jaar uit verzamelt zijn instituut alle mogelijke gegevens op zo'n 1.500 land- en tuinbouwbedrijven in ons land. En dat levert meer op dan een overzicht achteraf van de boeren-inkomens. "Juist door die schat aan gegevens kunnen we de gevolgen van allerlei maatregelen heel goed duidelijk maken. En de belangenbehartigers hebben daarmee duidelijke argumenten om maatregelen bij te buigen en sectoren overeind te houden."

Meer dan vijftig LEI-medewerkers zijn dagelijks bezig met het verzamelen en verwerken van de boekhoudgegevens van honderden boeren en tuinders uit alle delen van het land. Hoe komt het Landbouw-Economisch Instituut eigenlijk aan al die agrariërs, die maandelijks hun hele hebben en houden blootleggen voor de Haagse economen? "Eén keer per jaar spelen we lotto", is het cryptische antwoord van Poppe. Hij legt uit dat elk jaar ongeveer een zesde van de deelnemers wordt vervangen. Dat gebeurt aan de hand van de gegevens van de meitelling. Daardoor wordt het mogelijk om een representatieve doorsnee te maken van agrarisch Nederland naar eigenschappen als bedrijfstype, -grootte, regio, leeftijd ondernemer enzovoort. Uit elke categorie wordt door middel van een steekproef het benodigde aantal bedrijven aangewezen. Vervolgens gaat er een officieel verzoek naar de betreffende boer of tuinder om zes jaar lang de bedrijfsgegevens aan het LEI be-

schikbaar te stellen. En de meesten aarzelen niet lang om mee te doen, zo is de ervaring. Poppe: "Als men niet meedoet is dat meestal omdat het bedrijf inmiddels is overgedragen, of omdat er bijvoorbeeld op het akkerbouwbedrijf nu ook slachtkuikens worden gehouden. Slechts een enkele keer is er gewoon geen belangstelling. Het argument daarvoor luidt wel eens dat men het niet eens is met het landbouwbeleid. Maar meestal is het wegens ziekte of te grote drukte dat men niet meedoet."

Nu al een mineralenbalans

Poppe geeft toe dat het de deelnemers toch wel tijd en moeite kost om alle door het LEI gevraagde gegevens bij te houden. "Maar in ruil daarvoor krijgt men natuurlijk veel informatie terug." Dat beperkt zich niet tot een puur financieel overzicht van de bedrijfsresultaten. "Wat we in het onderzoek ontwikkelen, sluiten we direct door naar de deelnemers. De mineralenbalans is daarvan een mooi voorbeeld. We worden nu door accountantsbureaus gevraagd te helpen bij het opzetten van mineralenboekhoudingen. Maar onze deelnemers krijgen er dit jaar al allemaal één."

Het blijkt in de praktijk dat bedrijven die enkele jaren meedoen aan het boekhoudnet, lering trekken uit de gegevens die ze van het LEI terugkrijgen over hun bedrijf en over vergelijkbare bedrijven in hun omgeving.

Jan van Dijk, betrokken bij het verzamelen van gegevens voor de afdeling Landbouw van het LEI: "Gemiddeld worden de bedrijven na verloop van jaren beter, ze leren er wel wat van. Daarom worden ze ook na ongeveer zes jaar vervangen."

Het "leereffect" mag de uitkomsten niet te veel beïnvloeden."

Duidelijke garanties

Een veelgehoorde vraag is: wat gebeurt er met onze gegevens? Krijgen de Algemene Inspectie Dienst of de belastingdienst inzage? Poppe ontkent dat met klem: "We garanderen dat zoiets niet gebeurt. Een beperkt aantal mensen beheert het adressenbestand. De gegevens van de bedrijven worden alleen onder nummer verwerkt. Bovendien zijn de individuele gegevens vrijwel alleen voor het LEI beschikbaar. Een deel gaat in anonieme vorm naar Brussel, maar daar hanteert men zeer strenge regels, strenger dan de wetgeving in Nederland. Nee, de belastingdienst kan er echt niet aankomen."

Minister betaalt de rekening

Het bijhouden van het LEI-boekhoudnet kost jaarlijks meer dan 6 miljoen gulden. Een heel klein deel ("een schijntje", aldus Poppe) komt van de Europese Commissie. Verder staat de LEI-boekhouding op de begroting van het ministerie van Landbouw. Poppe wil nog eens benadrukken dat de rekening vooral bij het ministerie terechtkomt. "Zeker als je in aanmerking neemt dat nogal wat meer organisaties gebruik maken van de gegevens van het LEI-boekhoudnet. Niet alleen beleidsorganisaties, maar bijvoorbeeld ook scholen die de bedrijfsvergelijkingen gebruiken om de leerlingen te leren omgaan met de kengetallen." In Den Haag gaat dan ook het bericht rond dat het ministerie graag wat bijdragen van anderen zou willen in de kosten van het boekhoudnet. Poppe bevestigt dat. "Daarover zijn gesprekken gaande. Een organisatie als de Rabobank betaalt al voor een gedeelte mee, maar de overheid zou graag meer medefinanciering zien."

De LEI-medewerkers hebben de indruk dat het bij iedere bezuinigingsronde moeite kost om het bedrag voor het LEI-boekhoudnet volledig te handhaven. Toch is dat volgens hen wél nodig. Van Dijk: "Minder geld zou de betrouwbaarheid aantasten. Dan zou je bijvoorbeeld alleen nog voor het gemiddelde Nederlandse akkerbouwbedrijf cijfers kunnen geven, maar niet meer voor de Veenkoloniale bedrijven. En iedereen die zich in ons boekhoudnet verdiept, komt altijd tot de conclusie dat er eerder behoefte is aan meer, dan aan minder gegevens."

Eén van de besten

In de hele EG worden 60.000 bedrijven bijgehouden. Alle lidstaten brengen hun gegevens samen in het Europese boekhoudnet. Poppe, die het LEI in Brussel vertegenwoordigt, meent dat ons land één van de beste boekhoudnetten van de EG heeft. "Dat is te danken aan onze jaarlijkse meitelling. Daardoor kunnen we een hele goede steekproef maken bij het kiezen van de bedrijven. Verder hebben wij meer dan veel andere landen het complete bedrijf in beeld, dat levert veel gegevens op. En bovendien zijn we heel betrouwbaar". In andere landen is dat laatste niet altijd het geval. Zo wijst Poppe erop dat in Portugal pas in 1984 de landbouwboekhouding is geïntroduceerd. Overigens vertelde een Spaanse collega hem ooit dat in sommige dorpjes, diep in het Spaanse binnenland, de kapelaan de gegevens bijhoudt. "En u denkt toch niet dat de biechtelingen hem iets verzwijgen", verdedigde de Spaanse collega zijn boekhoudcijfers.

Politiek voor wijziging milieuregels

door

Wim Du Mortier

Het ministerie van Landbouw maakt zich sterk voor wijziging van de milieuregels die voor de glastuinbouw op stapel staan. Het ministerie is dat van plan naar aanleiding van de resultaten van het onderzoek van het Landbouw-Economisch Instituut (LEI) en het Instituut voor Milieuvraagstukken (IVM). Ook een meerderheid in de Tweede Kamer trekt uit het onderzoek de conclusie dat het zo niet kan.

"Minister Bukman is zich rotgeschrokken van de resultaten van het onderzoek", zegt een woordvoester van het ministerie. "De investeringen die tuinders moeten doen liegen er niet om. De gevolgen komen harder aan dan verwacht."

Bukman is niet te beroerd om de daad bij het woord te voegen, weet men op het ministerie. "Bukman is niet het type om vervolgens achterover te gaan zitten in zijn stoel. De plannen voor milieuwetgeving moeten bijgesteld worden. Hoe dat concreet moet gebeuren heeft de minister echter nog niet aangegeven. Vast staat wel dat er nog veel overleg gevoerd zal gaan worden met de ministeries van VROM en Verkeer en Waterstaat."

De reactie van Landbouw is één van de hoopgevende geluiden voor de glastuinbouw na het bekend worden van het LEI/IVM-onderzoek. Uit dat onderzoek blijkt dat een derde van de bedrijven dreigt af te vallen wanneer de overheid alle bestaande en geplande milieuregels op de sector los laat.

Dat onderzoek wordt door enkelen bovendien nog aangeduid als "aan de optimistische kant". Het LEI hield immers geen rekening met 4.000 kleine bedrij-

ven en ging ervan uit dat de tuinbouw in de toekomst opbrengstprijzen zal halen die hoger zijn dan de laatste twee jaar.

Het zou dus wel eens zo kunnen zijn dat de klappen nog harder aan komen dan het onderzoek voorspelt. Voor minister Maij van Verkeer en Waterstaat is dat echter geen beletsel om uit te roepen dat het "meevalt".

Uit haar reacties in de media valt op te maken dat Maij het afvallen van een groot aantal glastuinbouwbedrijven acceptabel vindt. Als belangrijk argument voert zij aan dat de glastuinbouw lang is ontzien als het om milieumaatregelen gaat. Die achterstand moet eens ingehaald worden, en dat gaat nu eenmaal niet zonder het brengen van offers.

Minister Alders van VROM liet via woordvoerders van het ministerie een soortgelijke reactie horen. De twee ministers wijken dus nogal af van hun collega van Landbouw. Geen wonder dus dat tussen de ministeries de komende tijd nog heel wat overleg nodig zal zijn om de neuzen in dezelfde richting te krijgen.

De kans dat het concept-Lozingenbesluit in voor de tuinbouw gunstige zin wordt aangepast, was al groot. Minister Maij liet, na furieuze reacties uit de sector, eerder al weten dat aanpassing mogelijk was. De aandrang om dat te doen zal alleen groter geworden zijn met het bekend worden van de resultaten van het LEI/IVM-onderzoek. In die studie werd immers berekend dat alleen al het Lozingenbesluit voor ruim 10 procent extra afvallers zorgt.

Corrigeren

Zetten de reacties uit de sector Maij al

aan het denken, de geluiden uit de Tweede Kamer lijken er op te wijzen dat zij tot een grondige herziening van de plannen wordt gedwongen. De landbouwspecialisten van de VVD, PvdA en het CDA (een ruime Kamermeerderheid) onderschrijven de milieudoelstellingen van het beleid van de minister, maar zeggen ook dat dit beleid niet ten koste van alles mag gaan.

Als het aan VVD-kamerlid P. Blauw ligt wordt het concept-Lozingenbesluit zeker gewijzigd. Hij zegt "zeer geschrokken" te zijn van het onderzoek van het LEI. "Maar nog wel het meest ben ik geschrokken van de reacties van de ministers Maij en Alders op de resultaten van het LEI/IVM-onderzoek. Dat dient gecorrigeerd te worden."

Blauw belooft zich "maximaal in te spannen" bij de Kamerbehandeling van het definitieve Lozingenbesluit. Naar zijn mening moeten de investeringen die de tuinders voor het milieu moeten verrichten, aangepast worden aan het "haalbare en betaalbare". Rekening houdend met de huidige malaise in de sector. Blauw zoekt de oplossing in het tempo waarin de maatregelen worden doorgevoerd. De milieu-investeringen moeten in de pas lopen met een "normaal investeringstempo".

Zijn PvdA-collega J. Huys stelt dat het gehele Lozingenbesluit maar eens grondig tegen het licht moet worden gehouden. "Het is even schrikken", zegt hij over het LEI/IVM-onderzoek. "Ik kan mij niet voorstellen dat de overheid een beleid voert waarbij zulke drastische effecten optreden", zegt hij.

Huys zegt ook het in principe eens te zijn met de milieudoelstelling van het overheidsbeleid. "Er mag best druk op de ketel blijven staan. Maar het kan niet zo zijn dat zo veel bedrijven daarvoor moeten sluiten. Het doel moet zijn het milieu te verbeteren via de lijnen van wat mo-

gelijk is. Het moet redelijk blijven."

Huys denkt dat het aanpassen van de data waarop maatregelen doorgevoerd moeten zijn, een mogelijkheid is. "Rekening houden met een normaal investeringsritme", oppert hij. Daarnaast hoopt hij dat de sector snel duidelijkheid wordt geboden zodat de tuinders eindelijk weten waar zij aan toe zijn.

CDA-Kamerlid J. van Noord drukt zich voorzichtig uit over het concept-Lozingenbesluit. Hij voert aan dat zijn fractie er voor pleit dat zoveel mogelijk bedrijven onder het besluit vallen. Die bedrijven hebben dan geen aparte vergunning nodig. Daarnaast moet rekening worden gehouden met het milieurendement van maatregelen. "Ik denk dat wij daarmee tegemoet komen aan de bezwaren van de glastuinbouw."

Van Noord benadrukt dat het Lozingenbesluit nog geen definitieve vorm heeft. Minister Maij komt waarschijnlijk met wijzigingen en die wil hij eerst afwachten. "In een debat over het besluit zal ik benadrukken dat de duurzaamheid van de glastuinbouw zwaar moet wegen", zegt Van Noord.

De Christendemocraat erkent echter dat het Lozingenbesluit in de huidige vorm niet kan worden doorgevoerd. Aan de hand van het LEI/IVM-rapport zegt hij dat het aantal afvallers "te hoog" is.

Eigenwijs

De reactie die minister Maij in de media heeft gegeven op de resultaten van het LEI/IVM-onderzoek vindt geen genade in de ogen van de Kamerleden.

"Een eigenwijze tante", kenschetst Blauw de minister. Wat hem betreft is zij nu toch iets te ver gegaan. "Zo'n 35 procent van een sector die het toch al zo moeilijk heeft dreigt over de kant gekieperd te worden. En dan zegt de minister "het valt mee, ze zijn ook zo weinig gewend in de glastuinbouw". Zij is toch ge-

heel vervreemd van de werkelijkheid!"

Ook PvdA'er Huys vindt dat de reactie van Maij niet door de beugel kan. "Ik vind het een vreemde reactie. Zeker voor een minister die er voor moet zorgen dat er ook nog vervoer blijft in Nederland. Het economisch belang van de glastuinbouw is immers niet gering. Denk aan de bijdrage aan de betalingsbalans. Zo'n sector moet je niet op zo'n gemakkelijke manier in de hoek zetten."

Maij scheert de hele glastuinbouw te veel over één kam wanneer zij zegt dat de sector allang is ontzien wat betreft milieumaatregelen, meent Huys. "We moeten ook erkennen dat in de glastuinbouw op het gebied van het milieu goede dingen gebeuren. Dat het hier en daar nog niet helemaal in orde is, a la. Daar verandering in brengen kan echter ook niet van vandaag op morgen", aldus Huys.

CDA'er Van Noord meent dat Maij te lichtvoetig over de conclusies van het LEI en het IVM heen gelopen is. "Het gaat niet aan om daarvan te zeggen dat het wel meevalt."

Gesprek

Het Landbouwschap neemt de resultaten van het onderzoek hoog op. Woensdag vergaderde het dagelijks bestuur van het schap over deze zaak en werd de strategie uitgestippeld. "De zaak is zo ernstig dat wij nu snel duidelijkheid willen hebben wat er met de maatregelen gaat gebeuren", zegt een woordvoerder.

Die duidelijkheid moet komen uit een gesprek met minister Bukman over deze zaak. Een gesprek met minister Maij bleek voorlopig niet mogelijk. Het schap wil op deze wijze via de minister van Landbouw invloed uitoefenen op Maij.

Gezien de stemming op het ministerie van Landbouw kan het dagelijks bestuur van het Landbouwschap een gewillig oor verwachten bij Bukman.

LEI spit verder

Het Landbouw-Economisch Instituut (LEI) heeft opdracht gekregen om het onderzoek naar de gevolgen van de milieuwetgeving voor de glastuinbouw voort te zetten. De opdracht komt van het RIZA, dat deel uitmaakt van het ministerie van Verkeer en Waterstaat.

Het onderzoek van het LEI dat vorige week openbaar werd gemaakt, ging niet in op de details. Het instituut gaat nu onderzoeken welk type bedrijf het slachtoffer dreigt te worden van de milieumaatregelen. Het LEI betreft daarbij naar verwachting informatie over de inrichting van het bedrijf, welk gewas wordt geteeld, en of het bedrijf in de grond of op substraat teelt. Daaruit moet meer gedetailleerde informatie komen over welke bedrijven het meest worden bedreigd door de zich opeensattelende milieuregels.

Het onderzoek is voor de LEI-medewerkers weer een haastklus. De resultaten hoopt men eind oktober op tafel te leggen. De gegevens kunnen dan nog worden betrokken bij de beoordeling van het concept-Lozingenbesluit.

LEI-rapport steuntje in de rug industrie-terrein WFO

door

Mari van Lieshout

ZWAAGDIJK - Met de uitkomsten van een onderzoek door het Landbouw-Economisch Instituut hoopt het bestuur van het WFO/Agri-Business Centrum een cluster van in agrotechnologie gespecialiseerde bedrijven nabij de veiling te realiseren.

Bij de officiële presentatie van het rapport verhulden bestuur en directie gisteren hun optimisme over de slagingskans niet. Het LEI-rapport is dan ook bepaald niet somber over de toekomst over de groei van de tuinbouwactiviteiten. Met name de glastuinbouw en de bollenteelt zijn twee sectoren die in het werkgebied van de Groente- en Fruitveiling WFO de komende jaren kunnen groeien. Tot haar werkgebied rekent WFO niet alleen Noord-Holland boven het Noordzeekanaal, maar ook Friesland, Groningen en Flevoland. De opstellers van het rapport spreken in opvallend positieve termen over de regio: dynamisch, grootschalig en alert en met voldoende groeimogelijkheden in planologische zin.

Steun

Evenals bij de ontwikkeling van het Agri-Business Centrum kan het bestuur ook nu weer op volledige steun en medewerking van de provincie rekenen. Commissaris van de Koningin in Noord-Holland, J. van Kemenade, ontving gisteren het eerste exemplaar van het rapport. Hij meent dat een concentratie van agri-tech bedrijven een duidelijke versterking van de sector in Noord-Holland kan betekenen.

Over financiële steun sprak hij nadrukkelijk niet. Via deelname in de Noordhollandse participatie- en ontwikkelingsmaatschappij Parton draagt de provincie al indirect bij aan de verdere uitbouw van de agri-business. Parton is belast met de acquisitie en promotie van het op te zetten Agri-tech Centrum. Volgens Parton-directeur A. Bisschoff maken ondernemers die zich in het toekomstige centrum willen vestigen geen kans op een investeringssubsidie. Wel wees hij op het bestaan van een fonds dat in het verleden is opgericht door de EGKS. "De banken hebben speciaal voor de Westfriese regio nog zo'n vijftig miljoen te besteden aan rentesubsidies. De regeling is slechts bij weinig ondernemers bekend, maar juist de in agrotechnologie gespecialiseerde bedrijven zouden daarvan gebruik kunnen maken", aldus Bisschoff.

Met de presentatie van de plannen geeft veiling WFO nadrukkelijk aan op eigen kracht verder te willen werken aan de versterking van de activiteiten. De wat moeizaam verlopende samenwerking met veilingen in Noord-Oost Nederland zal volgens WFO-directeur W. van der Haar geen vertragende factor zijn bij de verdere ontwikkeling van de plannen. "In Noord-Nederland blijft WFO een belangrijk aanvoerpunt. Dat gegeven maakt een vestiging voor toeleveranciers in de directe nabijheid aantrekkelijk. Het bewijs daarvoor wordt geleverd door het succes van ons Agri-Business Centrum waarvan de acquisitie boven verwachting goed verloopt."

Een regio moet zich volgens de WFO-directeur op eigen kracht kunnen ontwikkelen.

"West-Friesland is daartoe in staat gebleken." Niet gehinderd door bescheidenheid vervolgt hij: "Toen WFO zich tien jaar geleden op deze lokatie vestigde, was Zwaagdijk niet meer dan een stip op de kaart. Inmiddels is de WFO hét agrarische referentiepunt geworden van Noord-Holland."

Het WFO/ABC-bestuur denkt evenmin in de wielen te worden gereden door de slechte rentabiliteit van de tuinbouw. "Ook magere jaren hebben de ontwikkeling in de land- en tuinbouw niet kunnen tegenhouden", zegt WFO-voorzitter S. Ruiter. "Doemdenken is dodelijk voor elk initiatief."

Snelle groei

De consulent voor de Landbouw in Noord-Holland M. Timmer denkt er hetzelfde over: "Juist in tijden als deze is het van belang de grote lijnen in de gaten te houden en te investeren in marktgerichtheid, innovatie en aanpassing. Daardoor is de land- en tuinbouw de afgelopen zeven jaar één van de snelstgroeiende sectoren in de Nederlandse economie geweest. Met die wetenschap en de bevindingen van het LEI kan het Agri-tech project een goede start maken."

Jonge boeren willen er tegenaan

door

Ton Schönwetter

Boeren en tuinders maken financieel zeer moeilijke tijden door, zo luidde eind december de conclusie van de rekenkundigen van het Landbouw-Economisch Instituut in Den Haag. Het LEI maakt jaarlijks de stand van zaken op in agrarisch Nederland. "Vooral de varkenshouders, glasgroentetelers, akkerbouwers en slachtkuikenhouders kampen met slechte inkomens; velen van hen zullen het lopende boekjaar zelfs zonder inkomen moeten afsluiten", zo concludeert het LEI over de situatie in het afgelopen jaar. Oorzaken bij de vleet: slechte marktprijzen, stagnerende exporten, overproductie en verhevigde buitenlandse concurrentie. De verwachtingen voor dit jaar zijn nauwelijks optimistischer. Somberte over de toekomst overheerst bij de rekenmeesters.

Maar Vincent Wellink denkt er anders over: "Ik zie het voor mezelf niet somber in. Als je ondernemer wilt blijven kan dat. Je moet er soms wat voor laten. En risico's nemen. Het wordt je tegenwoordig door de overheid wel zo moeilijk gemaakt dat, als je er al niet veel zin meer in hebt, je sneller afhaakt."

Vincent (27) is varkenshouder. Hij woont in Aalten, in de buurtschap de Heurne, op een paar honderd meter afstand van Duits grondgebied. Sinds zijn twintigste heeft hij een eigen bedrijf. Hij werkt in een samenwerkingsverband met zijn vader en zijn broer. Die zetten elders in Aalten samen het ouderlijk bedrijf voort. Ook zij houden zeugen, net als Vincent. "Mijn broer wilde ook boer worden", legt Vincent uit. "Uitbreiding van het ouderlijk bedrijf was niet mogelijk. Toen zich de mogelijkheid voordeed, hebben we dit bedrijf gekocht. Het is van een

oudere varkenshouder geweest die wilde stoppen en geen opvolger had."

De 140 zeugen van Vincent produceren per jaar zo'n drieduizend biggen. Die worden, net als die van zijn vader en broer, geleverd aan een grote vleesvarkenshouder in de buurt. "Wij doen dat al vijftien jaar zo." De Wellinks krijgen per big een vast bedrag dat wekelijks aan de hand van de marktsituatie wordt berekend door het Landbouw-Economisch Instituut en wordt gepubliceerd in vakbladen. Bovenop deze "LEI-biggenprijs" krijgen ze van de mester een toeslag uitbetaald.

Vincent levert de biggen iedere week zelf bij de varkenshouder af. Het geld dat anders door de tussenhandel wordt verdiend, steekt hij daarmee zelf in zijn zak. "Maar", voegt hij daaraan toe, "biggen verplaatsen in geen luxe, want het is zwaar werk. De biggen wegen zo'n 25 kilo per stuk. We brengen er per week 150 weg. Dat betekent dat je per big twee keer 25 spartelende kilo's in de hand hebt gehad bij het in- en uitladen voordat hij bij de varkenshouder in de stal staat".

Varkenshouders, en in het bijzonder zeugenhouders, hebben het bijzonder moeilijk. Tegenover iedere honderd gulden aan kosten, zo blijkt uit gegevens van het Landbouw-Economisch Instituut, stond het afgelopen jaar slechts f 89,- aan opbrengsten. Voor komend jaar wordt gerekend op een opbrengst van f 81,-. Er moet dus flink geld bij. Het LEI-DLO baseert zich op de boekhoudgegevens van land- en tuinbouwbedrijven en op internationale marktontwikkelingen. "Ik vind de varkenshouderij veel te mooi werk. Ik zou trouwens ook niet weten

wat ik anders zou moeten gaan doen", reageert Vincent. "Je moet het inkomen van een ondernemer altijd over een aantal jaren bekijken. In de varkenshouderij is het met de prijzen altijd al op en neer geweest. We hebben te maken met een varkenscyclus", vervolgt hij. "Toen ik in 1986 begon, was het net redelijk. In 1987 en '88 hebben we slechte jaren gehad. In 1989 werd het beter en in '90, '91 en '92 hebben we wel leuk verdiend. '93 was stukken minder."

"Toch is er in die paar jaar dat ik een bedrijf heb, veel veranderd. Als je nu een bedrijf moet beginnen of overnemen, doe je dat lang niet meer zo gemakkelijk als toen ik begon. Als je tegenwoordig niets verdient, komt dat veel harder aan dan zes, zeven jaar geleden. Je hebt bijvoorbeeld te maken met milieuheffingen, zoals een heffing op het mestoverschot op je bedrijf. Die moeten gewoon worden betaald; of je nou wel of niet verdient. Die kosten komen ieder jaar terug", vertelt Vincent.

"En je moet milieu-investeringen doen, zoals de aanpassing van de stallen om de vervluchtiging van ammoniak tegen te gaan. Je weet dat je dat tussen nu en het jaar 2000 geld gaat kosten. Daarvoor moet je dus geld reserveren. Maar dat moet je anders ook wel. Eens in vijftien, twintig jaar moet je toch de inventaris van je stallen vernieuwen. Je zult als ondernemer steeds weer moeten investeren om bij te blijven." Vincent heeft de milieukosten tot nog toe aardig in de hand weten te houden. Hij heeft maar anderhalve hectare land bij zijn bedrijf, maar hij woont in een streek waar veel melkveehouders en weinig varkenshouders zitten. Hij kan daardoor zijn varkensmest gemakkelijk kwijt bij melkveebedrijven in de buurt. Dat zal echter moeilijker worden wanneer de normen voor het uitrijden van mest strenger worden. Hij zal dan de mest elders kwijt

moeten. "Ik reken erop dat de afzet van mest me dan zo'n honderd gulden per zeug per jaar gaat kosten."

Wat is te klein?

Riet Breembroek (24) drijft al bijna drie jaar samen met haar vader een melkveehouderijbedrijf aan de rand van Hattem. Daarnaast is ze deeltijd-ambtenaar: ze werkt bij een provinciale directie van het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij in Zwolle. Ze beoordeelt daar subsidie-aanvragen van Overijsselse boeren die milieu-investeringen willen doen. Vanaf 1 mei, het begin van het nieuwe boekjaar in de land- en tuinbouw, is dat voorbij, want dan gaat haar vader met pensioen en neemt Riet het bedrijf volledig over. "Wij zijn daar beiden gelukkig mee", vertelt ze in de keuken van de boerderij. "Ik heb dit altijd in het achterhoofd gehouden. Ook toen ik na de HAVO naar de Hogere Agrarische School in Dronten ben gegaan. Je kunt je creativiteit goed kwijt. En je hebt eer van je werk, ook al is het resultaat misschien niet altijd wat je wilt. Ik ben gewend eigen baas te zijn. Ik heb wel eens zitten denken: stel dat je dit niet had. Ik zou dan toch iets voor mezelf gezocht hebben: een hotel of een winkel of zo", vertelt Riet.

De melkveehouderij is volgens het LEI één van de weinige sectoren in de land- en tuinbouw waarin het nog steeds goed gaat. "Wij hebben 33 melkkoeien, veertig stuks jongvee en 21 hectare land", gaat Riet verder. "Er zijn mensen die zeggen dat dit bedrijf te klein is. Maar wat is te klein? Het gaat erom dat je de winstmarges weet te vinden. Dat maakt het juist zo boeiend. En wie weet, als het slechter gaat in de toekomst kan ik er altijd nog wel iets bijdoen: een winkel in zuivelprodukten of zoiets."

In het bedrijf van de familie Breembroek worden roodbonte koeien gehouden

van een ras dat "MRIJ" wordt genoemd. Dat is een verwijzing naar de streken langs Maas, Rijn en IJssel, waar dit ras veel wordt gehouden. "Een MRIJ-koe is een dubbeldoelkoe: ze levert een redelijke hoeveelheid melk en er zit meer vlees aan dan aan een pure melkkoe. De koeien brengen daardoor bij verkoop meer op. Er kan wel een marge van twee- à driehonderd gulden tussen zitten", vertelt Riet.

De melkkoeien zijn allemaal zelf gefokt. Riet: "In principe houden we alle vrouwelijke jongvee aan. Alleen drachtige jonge koeien die niet zo'n goed exterieur hebben, verkopen we vóór het kalven. Ook de meeste jonge stiertjes worden verkocht. De betere houden we een jaar aan. Die verkopen we daarna via de veemarkt aan het slachthuis. Of aan boeren die een pinkstier nodig hebben om hun koeien te dekken. Stieren kunnen dat al na acht maanden." Het melkvee staat in een moderne stal die pal naast de uit 1838 daterende boerderij is gebouwd. Het jongvee en de stiertjes zijn gehuisvest in een stal in de boerderij. Het is een schemerige, lage ruimte met houten balken en afrastering. Aan weerszijden van het brede gangpad staat jongvee. Twee kippen zitten knus op een balk onder het rieten dak. In de open staldeur ligt een berg appels die op de veiling zijn doorgedraaid, een extraatje voor het vee. "Voor een buitenstaander oogt deze stal heel romantisch, maar de dieren hebben meer licht nodig. Dat is beter voor hun potentie en voor de groei. Ik wil een nieuwe, half open stal bouwen. Van die oude stal maak ik dan misschien een paardenstalling."

Overname vaak automatisch

Wilfried Siemes (31) uit Lieveelde heeft samen met zijn vader een ruim achttien hectare groot bedrijf met 35 melkkoeien

en 40 zeugen. De biggen worden allemaal als scharrelvarken op het bedrijf afgemest. Hij krijgt daarvoor meer geld dan voor gewone vleesvarkens. "De prijs van scharrelvlees is gekoppeld aan die van gewoon varkensvlees. Als die laag is, is onze prijs ook laag. De toeslag die er op scharrelvlees zit, is dan onvoldoende om uit de kosten te komen", legt hij uit. Naast zijn dagelijkse werk is Wilfried Siemes vice-voorzitter van het Nederlands Agrarisch Jongerencontact (NAJK), een organisatie waarvan zo'n vierentwintigduizend jonge en aankomende boeren en tuinders lid zijn. De weinig florissante situatie in de land- en tuinbouw leeft sterk in de jongerenorganisaties. "Veel leden zijn wat stiller geworden het afgelopen jaar. Je hoort meer van een melkveehouder over de slechte situatie van de zeugenhouder dan van de zeugenhouder zelf. Men loopt er niet zo mee te koop", aldus Wilfried. Het NAJK is onlangs gestart met een vier jaar durende voorlichtingscampagne voor potentiële bedrijfsopvolgers. "Er zijn veel jongeren die er lekker tegenaan willen. De bedrijfsovername gebeurt vaak te veel als een automatisme, is ons gebleken. We hebben namelijk geconstateerd dat sommige jongeren die het bedrijf hadden overgenomen het na een paar jaar voor gezien hielden. Dat is triest, zowel emotioneel als financieel. De jongeren hebben besloten om boer te worden. Ze zijn ervoor opgeleid en komen vervolgens op een arbeidsmarkt waarvoor ze niet zijn opgeleid. Sommigen hebben bovendien - als de overname niet goed is geregeld en ze "zomaar" meewerkten op het bedrijf - weinig geld achter de hand", vertelt Wilfried. Bij een bedrijfsovername komt heel wat kijken. Een extra drempel die jonge ondernemers moeten nemen zijn de produktierechten die een bedrijf sinds de invoering van de melkquotering heeft gekregen. Die rechten zijn verhan-

delbaar en dus geld waard. "Er is geen land waar melkquotum zoveel waarde heeft als in Nederland", aldus Siemes.

"Begrijp me niet verkeerd. We hebben niets tegen het systeem van quoterings. In sommige sectoren is quoterings het enige fundament om nog een kosten-dekkende prijs te houden. Ons probleem is dat aan quota in Nederland zoveel waarde wordt toegekend. Voor jongeren die een bedrijf willen overnemen, is dat een lastenverzwaring. En het levert extra spanning bij overname op als het erfdeel van broers en zussen moet worden uitbetaald. Iedereen weet namelijk dat het quotum bij verkoop veel waard is. Maar het is in feite lucht, want je neemt het bedrijf niet over om het quotum te gelde te maken, maar om het bedrijf te kunnen voortzetten."

Het NAJK stimuleert via brochures, informatieve videofilms en gespreksavonden jongeren beter over een toekomst in de land- en tuinbouw na te denken. In de campagne wordt veel aandacht besteed aan de kansen en mogelijkheden die een bedrijf biedt. Siemes: "Wij, als NAJK, vinden dat er zoveel mogelijk bedrijven moeten worden overgenomen door jongeren. Je moet daarbij echter wel kijken naar de toekomstmogelijkheden van een bedrijf. Of een bedrijf levensvatbaar is, is niet alleen een kwestie van een bepaalde minimale bedrijfsomvang. Waar het om gaat, is in hoeverre iemand een manager is en in hoeverre hij of zij gebruik weet te maken van de mogelijkheden die een bedrijf biedt. Dat is ook de reden dat we de gespreksavonden regionaal en met kleine groepjes willen. Er kan zo beter over de praktijk worden gesproken."

Veel last van concurrentie

"We hebben het er wel eens over gehad of het nog zin heeft om door te gaan. Maar het is eigenlijk niet mogelijk om te stoppen. Je zit met het probleem dat de

schulden na verkoop groter zijn dan het bedrijf bij verkoop opbrengt. Er staan namelijk te veel bedrijven te koop. De verkoopwaarde is dus nihil. En als je dan ander werk zoekt, blijft die schuld je achtervolgen", vertelt Peter van Meijel (26). Hij heeft al vanaf zijn zeventiende samen met zijn vader een glastuinbouwbedrijf in Sevenum. "Mijn vader had vroeger een gemengd bedrijf. Maar het investeren in produktiemiddelen voor vijf verschillende sectoren werd te duur. Hij heeft zich daarom zevenentwintig jaar geleden gespecialiseerd in de teelt van tomaten. Dat is hem vijfentwintig jaar goed afgegaan."

Uit berekeningen van het LEI blijkt dat in 1993 in de teelt van groenten onder glas tegenover iedere honderd gulden aan kosten een gemiddelde opbrengst stond van f 76,-. In 1991 was die opbrengst nog f 103,-. De groentetelers hebben in de afgelopen twee jaar gemiddeld zo'n twee ton verlies gedraaid. De kapitaalintensieve glastuinbouw is bijzonder kwetsbaar omdat er naar verhouding weinig eigen vermogen in de bedrijven is geïnvesteerd. "Na twee zulke slechte jaren is een bedrijf niet meer over te nemen. Het eigen vermogen is op. Je haalt je in dat geval heel wat op je nek als je gaat overnemen. In feite kan je het niet eens overnemen", vertelt Peter.

De familie Van Meijel teelt in haar dertienduizend vierkante meter grote kas zogeheten jaarrond vleestomaten. De planten worden in december in de kas gezet, tussen maart en november wordt geoogst. Vleestomaten hangen bij elkaar in trossen van vier, vijf vruchten. "Meer vlees en minder water", typeert Van Meijel de vrucht.

"De teelt van vleestomaten is zeer arbeidsintensief. Zeker als je het vergelijkt met de teelt van ronde tomaten. Je hebt er veel werk aan om de planten langs touwen te leiden. Je moet veel snoeien

in de plant om de optimale opbrengst te hebben. Vleestomaten is meer arbeid, maar ook meer totaalproduktie. Om rendabel te kunnen draaien moet een vlees-tomatenteler op jaarbasis 55 tot 60 kilo tomaten per vierkante meter halen. Dat is tegelijk een risico. Je hebt geen zekerheid dat je dat "meer" aan arbeid eruit haalt", vertelt Peter.

De tomatentelers maken van alle teelten onder glas de moeilijkste tijden door. "We hebben erg veel last gekregen van buitenlandse, vooral Marokkaanse concurrentie. In de periode dat wij hoge prijzen moeten halen, komen er ook massa's Marokkaanse tomaten op de markt.

De Marokkanen hebben lage loonkosten en ze krijgen subsidie. Hun tomaten liggen voor een prijs van f 1,40 in de haven van Rotterdam, zo wordt verteld. Daar kunnen wij niet tegenop. Wij moeten op jaarbasis minimaal f 1,60 tot f 1,65 voor een kilo vleestomaten maken", rekent Peter voor. In het bedrijf van de Van Meijels werken behalve Peter en zijn vader, zijn moeder, zijn echtgenote, twee full-time krachten en vijf part-time arbeidskrachten. Tijdens de vakantieperiode helpen ook scholieren mee. "Als vennoten met verlies draaien, betekent dat in ons geval in feite dat je drie medewerkers (mijn vader, mijn moeder en ikzelf) geen loon uitbetaalt", aldus Peter. De Van Meijels proberen de verliezen zo beperkt mogelijk te houden door de groei-omstandigheden voor de plant zo optimaal mogelijk te maken waardoor de kilo-opbrengst zo hoog mogelijk wordt. "Een zo groot mogelijk aantal kilo's tegen de beste kwaliteit", is het devies.

"De fatale kosten zijn de arbeidskosten. Die zijn de afgelopen jaren met tussen de vijf en tien procent per jaar gestegen. Het gaat daarbij niet alleen om loonkosten, maar ook om de stijgende kosten

van de loonadministratie. Voor een part-timer betaal je zo dertig gulden per uur. Als de tomaten dan maar f 1,30 per kilo opbrengen, zoals het afgelopen jaar, is het bijna niet meer te doen. Je mag dan blij zijn als je je personeel kunt betalen en zelf te eten hebt."

Overschakelen op een ander groentege-was is volgens Van Meijel niet zinvol. De teelten onder glas zijn daarvoor te specialistisch. "Met overschakelen in slechte tijden schiet je niets op. Je moet investeringen doen in sorteerinstallaties. Je moet je personeel omscholen. Dat kost ook geld. Bovendien is het in andere teelten, zoals de paprika- en de komkommerteelt, ook slecht. En je mist het Fingerspitzengefühl. Ik weet bij de tomaten exact welke hoeveelheid licht en voeding ze mogen hebben om optimaal vrucht te kunnen zetten. Bij andere teelten weet ik dat niet. Je betaalt dus in het eerste jaar altijd leergeld. Als je dan in slechte tijden op driekwart van de productie draait die je eigenlijk moet halen, ben je er geweest", aldus Peter van Meijel. Hij blijft dan ook vleestomaten telen. "De grovere tomaten zullen de komende jaren wat meer opbrengen", is zijn inschatting.

Leven met weer en wind

Akkerbouwer Emile van de Vijver (27) uit Graauw heeft al zeven jaar samen met zijn vader een zestig hectare groot akkerbouwbedrijf. "Een goede methode om de kat uit de boom te kijken", zegt hij. "Mijn vader weet meer van het bedrijf. Hij heeft ontzettend veel ervaring. Hij weet bijvoorbeeld veel meer over de bemesting van het land. Volgens de schoolboekjes moet je bij de teelt van suikerbieten op deze kleigrond 120 kilo stikstof strooien, maar bij onze grond moet dat 180 kilo zijn. Ik heb het eens met minder geprobeerd: we kregen toen te weinig opbrengst. Ik heb toen van

mijn vader ongelooflijk op mijn donder gehad. In de praktijk is het anders dan in de schoolboekjes."

De akkerbouw is een sector die leeft met weer en wind. "Ik ben altijd ontzettend alert op het weer. Je moet vooruitkijken, weken vol plannen en flexibel zijn. Als het niet uitkomt, bijvoorbeeld als het weer verandert, dan moet je je snel aanpassen. Je kunt als boer op een gegeven moment het gevoel hebben dat nu het tijdstip is aangebroken om te gaan oogsten. Je moet boereninstinct hebben. Gelukkig heb ik dat", aldus Emile.

Ook de akkerbouw maakt slechte tijden door. Dat is onder andere een gevolg van de lage graanprijzen. "Graan heeft een spilfunctie. De graanprijs is de basis voor teeltcontracten voor gewassen als vlas, bruine bonen, luzerne en graszaad. Als de prijs voor graan hoog is, brengen de gewassen die op contract worden geteeld ook meer op."

Emile en zijn vader zijn op zoek gegaan naar gewassen die meer opbrengen. "Maar hoe je het ook wendt of keert, je moet toch graan verbouwen, vanwege de vruchtwisseling. Zonder graanteelt put je de grond uit." Tien jaar geleden werden op het bedrijf wintertarwe, suikerbieten, koolzaad, vlas voor de linnenproductie en een paar hectare consumptie-aardappelen geteeld. Inmiddels is het koolzaad verdwenen, ervoor in de plaats zijn pootaardappelen gekomen. "Een mooie teelt", vertelt Emile. "Het is zeer specialistisch werk en erg arbeidsintensief. Ik sorteer in de winter twee maanden lang aardappelen. In het pootgoed mogen ook geen ziektes voorkomen. Je moet daarom tijdens de groei wekelijks door het gewas lopen, want de zieke planten moeten met de hand worden verwijderd."

De teelt van pootgoed brengt grotere financiële risico's met zich mee dan de teelt van consumptie-aardappelen. Emi-

le: "De kostprijs voor een kilo pootgoed ligt op 40 cent, bij consumptie-aardappelen is dat 16, 17 cent. Als iets fout gaat in het pootgoed, kost dat direct geweldig veel geld. Bij mij ging het vorig jaar fout. De hele partij werd afgekeurd. Ik kon de aardappelen alleen nog maar kwijt als veevoer, voor 3 cent per kilo." Dit jaar doet Emile opnieuw een poging. Hij heeft zelfs nog een paar hectares extra gepoot. "Men zal mij wel voor gek verklaren, maar ik laat me door een slecht jaar niet uit het veld slaan. Dit is pas het derde jaar dat ik pootgoed teel. Het eerste jaar ging het bijzonder goed."

Milieubewuste Bintjes

Ook de consumptie-aardappelen brachten het afgelopen jaar niets op. "Gemiddeld hebben de consumptie-aardappelen drie, vier cent per kilo opgeleverd. Er moest dus flink geld bij. De consumptie-aardappel is het enige gewas waarmee je als akkerbouwer een beetje kunt speculeren. Door in drie termijnen te verkopen - in september, tussen december en februari en in april - kun je proberen meer geld voor je aardappelen te krijgen", voegt hij daaraan toe.

Niet iedereen kan overigens op deze wijze proberen een goede prijs voor zijn aardappelen te maken. "Voor akkerbouwers die beschermde rassen van handelshuizen telen, is er weinig te speculeren. Dat is gewoon een kwestie van: de akkerbouwer teelt, het handelshuis verkoopt."

Van de Vijver teelt zelf uitsluitend Bintje, een ras dat vrij mag worden geteeld. "Onze Bintjes zijn milieubewust geteeld. Ik bekijk met een kritisch oog of het wel nodig is om te spuiten", aldus Van de Vijver. Ten voorbeeld wijst hij op de bestrijding van luizen. "Als je daartegen bij een hoge luchtvochtigheid spuit, bereik je het meeste effect. Je kunt dan bovendien met minder chemische middelen

toe. Als op de verpakking geadviseerd wordt één kilo te gebruiken, durf ik het met 0,8 kilo aan."

De jonge akkerbouwer heeft door zijn inspanningen het gebruik van chemische middelen in drie jaar tijd met dertig procent weten te verminderen. "Ik wil nog verder. De reden is simpel: het kostenplaatje. Wij zijn jaarlijks dertigduizend gulden kwijt aan chemische middelen. Maar het blijft oppassen. Je bent op het scherp van de snede bezig. Als je gewas wegrot door bijvoorbeeld schimmelaantasting, ben je mooi in de aap gelogeerd. Helemaal zonder spuiten gaat niet."

Tuinders moeten leren

door

Jos Teunissen en Cees Veltman

Een strategie van de doorgesneden keel, een buitensporige milieubelasting, slechte werkomstandigheden: de verloedering van de tuinbouw geschetst.

Tuinders zijn ook zelf schuldig aan hun problemen. Uit een vorige maand door het Landbouw-Economisch Instituut gepubliceerd onderzoek naar de bedrijfsresultaten en de inkomens in de tuinbouwsector blijkt, dat de landelijke veilingomzet van kasgroenten vorig jaar weliswaar is afgenomen met bijna vier procent als gevolg van prijsdaling (-11 procent), maar dat de totale aanvoer op de Nederlandse veilingen met zeven procent steeg. De gemiddelde vierkante meter tuinbouwgrond leverde vier procent meer producten op en dat is al jaren zo. Ieder jaar stijgt bovendien de totale oppervlakte tuinbouwgrond. Zelfs de snel oprukkende verstedelijking rond Den Haag en Rotterdam heeft de expansie van de glastuinbouw daar nauwelijks belemmerd. En ieder jaar is de aanvoer van producten weer groter. De vraag daarentegen stijgt minder snel; de consument eet nu eenmaal niet meer tomaten dan hij lust. Tot voor twee jaar gaf dat geen problemen, want ook de prijzen stegen. Maar nu ook landen als Marokko en Spanje laten zien dat ze kunnen tuinieren en ook België en Frankrijk flink hebben uitgebreid is de aanvoer zo groot, dat een ijzeren economische wet in werking treedt: op een oververzadigde markt zakken de prijzen.

Kleinere tuinders gaan in die situatie al gauw te gronde. Maar daarmee veranderde er weinig, want de grotere namen de kleine gewoon over. Want zo gaat dat in deze branche: wie ermee op-

houdt, ziet zijn bedrijf door de bank verkocht aan een ander. De produktie blijft daardoor onverminderd hoog.

Chemische bom

Volgens een vorige maand gepubliceerd onderzoek van de Consumentenbond maakt een boeket Nederlandse snijbloemen helemaal niet zo vrolijk als je kijkt naar de milieuschade die ervoor is aangemerkt. Die schade ontstaat doordat veel bloemen tegenwoordig het hele jaar door worden aangeboden, buiten hun natuurlijke seizoen, wat extra veel energie kost. Vooral chrysanten, gerbera's en rozen zijn notoire energieslempers; ze worden gekweekt in verwarmde kassen en vaak onder kunstlicht ("assimilatiebelichting") om ze het idee te geven dat de zon hier het hele jaar door, dag en nacht, schijnt. Voor een gemiddeld bosje van deze "snijbloemen" - tien stelen - is 2,1 kubieke meter aardgas verstoekt, genoeg om een doorsnee gezin één à twee weken op te laten koken.

"Bolbloemen" (narcissen, tulpen) vergen vijf keer minder energie maar zijn nog veel slechter voor het milieu. Is een snijbloem gemiddeld na ongeveer acht weken al "klaar", een bolbloem heeft minimaal twee jaar (plus een navenante hoeveelheid meststoffen) nodig. Om haar te beschermen tegen schimmels en beestjes worden emmers bestrijdingsmiddelen over de bollen verspreid. De tijdbom aan chemicaliën die in Nederland op het punt staat tot het grondwater door te dringen, is voor een niet gering deel te wijten aan de bolbloem. Omdat er geen kubieke millimeter zwarte aarde meer aan te pas komt, leidt de teelt van snijbloemen ook tot veel afval.

De teelt "op substraat", los van de grond, vergt veel steenwol, kleikorrels en potgrond. Al dat spul wordt verpakt op de tuinderij aangeleverd, moet er gens in liggen en tijdens de teelt moet er vaak beschermend (kunststof-)materiaal overheen. Uitbundige verpakking op de veiling geeft nog meer afval. Driekwart van alle Nederlandse tuinbouwprodukten wordt de hele wereld over gesleept. Al die milieu-ellende neemt niet weg, dat vorig jaar aanvoer, omzet, opbrengst en export van snijbloemen opnieuw stegen.

Geen stimulans

Het LEI heeft becijferd dat de glastuinbouw zo'n tien procent van het aardgas verbruikt en vier procent bijdraagt aan de uitstoot van het broeikasgas kooldioxide. Uit recent onderzoek in opdracht van de Nederlandse maatschappij voor energie en milieu onder 230 willekeurig gekozen tuinbouwbedrijven blijkt, dat in de afgelopen tien jaar het aardgasverbruik met een miljard kubieke meter is gestegen (tot vier miljard) en het elektriciteitsverbruik verdubbeld (800 miljoen kilowatt-uur). De aardgasprijs daalde in die periode van 43,7 cent per kubieke meter in 1984 tot 21,1 cent in 1992.

Van energiebesparing komt, tegen afspraken met de overheid in, weinig terecht en de uitstoot van kooldioxide, het belangrijkste broeikasgas, is de laatste paar jaar met twaalf procent gestegen. Het LEI plaatst daar de kanttekening bij, dat kennelijk te weinig gebruik wordt gemaakt van energiebesparende technieken. Omdat van elke vierkante meter steeds meer produkten worden gehaald, zou het energieverbruik per "eenheid produkt" (bijvoorbeeld komkommers) lager moeten zijn. Maar dat blijkt niet uit het onderzoek. Het instituut concludeert dat de tuinders in bedrijfseconomisch opzicht van de lage energieprijzen hebben

geprofiteerd: ze zijn massaal overgeschakeld op de teelt van produkten die juist meer energie behoeven. De afgelopen zes jaar is "brandstof" als factor bij de produktie alleen maar gegroeid. Zeker met het oog op de groeiende concurrentie uit zonnrijke landen is een lage gasprijs voor de tuinbouwsector geen stimulans om energiebesparende maatregelen door te voeren, zegt het LEI-rapport. Uit het oogpunt van de hoognodige "duurzame samenleving" zou je je kunnen afvragen of een teloorgang van de uit z'n krachten gegroeide Nederlandse exporttuinbouw wel zo erg is. Hij neemt weliswaar zo'n zes procent van de totale Nederlandse export voor z'n rekening, maar daar staat een onbetaalde rekening aan milieureparatie tegenover die eveneens in de miljarden loopt.

Onderzoeker A. Boers van het LEI ziet de feilen aan de glastuinbouw ook wel. "Maar dit systeem valt alleen te veranderen als het mondiaal gebeurt. Nederland exporteert driekwart van z'n tuinbouwprodukten naar zo'n beetje de hele wereld. Als wij dat laten schieten, dan wordt het meteen door een ander overgenomen, hoor."

"Kunstmatig? Niet goed"

Maar waarom moet Nederland produkten maken die beter in landen met veel zon kunnen worden geteeld?

"Dat is weer zo'n vooroordeel over de tuinbouw. U gaat ervan uit dat Marokkaanse tuinders het milieu minder belasten dan Nederlandse. Dat is niet zo: onze tuinders produceren schoner. Schreef *Bild Zeitung* maar eens dat Nederlandse tomaten beter zijn voor het milieu. Dan zouden de problemen nu minder zijn."

De tuinder heeft bij het publiek ten onrechte een slecht imago, vindt Boers. "Je zou het niet denken, maar het gebruik van bestrijdingsmiddelen is lager dan in Spanje en Marokko. Daar groeien de ge-

wassen in de open lucht; vooral tomaten en paprika's zijn daardoor veel bevattelijker voor ziekten. Nederlandse tuinders telen hun produkten op substraat. Wat milieubelasting betreft kun je je kritiek dus beter richten op telers in zuidelijke landen. Het publiek denkt "Kunstmatig groeien? Dat kan niet goed zijn". Leg dan maar eens uit dat dat onzin is. Een kwestie van public relations."

Tuinders ontvangen geen subsidies; anders dan akkerbouwers houdt de tuinder "zelf z'n broek op". Ook daarom is het ellendig dat bij het publiek de indruk wordt gewekt dat wij in de watten worden gelegd. In het NOS-journaal wordt de kijker verteld dat tuinders maar 22 cent per kubieke meter aardgas betalen, minder dan de helft van de prijs die huishoudens betalen. Maar de vergelijking gaat mank. Huishoudens betalen een reële gasprijs. Toen de tuinders in de jaren zeventig overschakelden van zware stookolie op aardgas is afgesproken dat de gasprijs zou worden gekoppeld aan die van zware stookolie en die ligt nog steeds op 22 cent. Ook grootverbruikers in de industrie betalen 22 cent, maar daar hoor je niemand over. Er zijn daar enkele zeer grote verbruikers die zelfs nog minder dan 22 cent betalen. Als dat de tendens wordt, terug naar zware stookolie, betalen ze ook 22 cent. Maar dan hebben we er wel een milieuprobleem bij. Hij erkent dat er iets moet veranderen. "De laatste tijd zijn veel tomaten- en paprikatelers overgeschakeld op bladandijvie, radijs, snijbloemen en potplanten. Maar ook daar zijn al tekenen dat het mis gaat. De overheid zou met maatregelen moeten komen om een deel van het areaal door sanering "braak" te leggen. Wanneer het oudere bedrijven zouden zijn die uit de produktie worden genomen, zouden de tuindersorganisaties daar nog wel voor zijn." *Wat valt er te klagen? "De markt", waar*

ieder zo vol van is, doet toch gewoon haar werk?

"De glasgroente- en fruittelers klagen terecht. Er komt inkomensdaling voor van een ton per ondernemer, dat is nog nooit eerder voorgekomen. Sommigen moeten al voor het tweede jaar achtereen voor zo'n bedrag interen op hun vermogen. U moet hun problemen niet onderschatten als de bank de geldkraan dichtdraait. Ze moeten hun bedrijf opdoeken. "Gewone" werklozen kunnen thuis blijven wonen, maar tuinders moeten met vrouw en kinderen hun huis uit, want dat huis is deel van het bedrijf. In deze beroepsgroep verkeer je als zelfstandig tuinder tussen gelijken, maar zodra je je bedrijf kwijt bent, heb je ook meteen een andere sociale status. U begrijpt wat een spanning dat in die gezinnen kan geven."

De enigen die geen recht van klagen hebben, zijn potplanters en champignon-telers, zegt Boers. "De laatste zijn bezig uit het economisch dal van een paar jaar geleden te klimmen. Maar het duurt gemiddeld zeven jaar voor ze weer een top hebben bereikt."

Doorgesneden keel

"De voedingstuinbouw is een verdringingsmarkt", zegt G. van Dijk, bijzonder hoogleraar land- en tuinbouwcoöperaties en secretaris van de stichting Ter Zake, die een brede maatschappelijke discussie over de land- en tuinbouw op gang wil helpen. Nodig omdat de Nederlandse landbouw "bedrijfsblind en gedesoriënteerd" is, wat voor de glastuinbouw overigens minder opgaat dan voor zwaar gesubsidieerde sectoren.

Verdringen blijkt een eufemisme te zijn. Als inkrimpen bijna onmogelijk is en andere markten en betere kwaliteit niet van de ene op de andere dag soelaas kunnen geven, blijft er maar één ding over: je begeven in een concurrentieslag

die in de economie bekend staat als de *cut throat competition*, doorconcurreren totdat je de keel wordt doorgesneden. Voor het zover is, wordt eerst geprobeerd elkaars imago aan te tasten. Van Dijk: "In die situatie verlies je het als exporteerend land bijna altijd. Nederland heeft in de Duitse media en meningsvorming niet dat begrip en die sympathie die de nieuwe Duitse tuinders hebben. Het is gewoon een keiharde regionale strijd".

Ter Zake wil de problemen "op ieders netvlies krijgen" en praten over nieuwe strategieën, zegt Van Dijk. "We beseffen dat we met praten de veilingklok niet op een ander moment kunnen laten stilstaan, maar we kunnen wel nadenken over nieuwe markten, nieuwe producten, meer samenwerking tussen tuinders en afnemers en een actievare rol van de overheid. Dan gaat het niet om subsidies, het sluiten van de grenzen of het financieel steunen van de export, maar de overheid kan meer doen dan alleen met regels en voorschriften komen. Een radicale omslag in het denken van de overheid over de landbouw is nodig. Veel te lang is ze ervan uitgegaan dat het goed ging met de tuinbouw en dat "Brussel" ons wel zou beschermen: we wiegen wel een beetje mee. De overheid is veel te weinig actief geweest om de tuinbouw een levenskrachtige sector te laten zijn waar inkomen en werkgelegenheid worden gegenereerd. De tuinbouw wil eenzelfde behandeling als andere sectoren, maar geen mindere."

De tuinders moeten een face-lift krijgen. Ze zijn nu vooral in beeld als producenten van teveel en als milieuverpesters. Van Dijk: "Het klimaat om te ondernemen haal je zo weg. De tuinders gaan zich afvragen of ze nog wel gewenst zijn in Nederland".

Hun sector is belangrijk, bijzonder en moet zijn identiteit behouden, vindt Van

Dijk. De verzuilde belangenbehartiging met rooms-katholieke en protestantse organisaties vervuilen voor puur zakelijke, regionale samenwerking, juicht hij niet zonder meer toe. Daar moet tenminste eerst eens over worden gesproken. Ook de tuinbouw kan niet zonder normen en waarden en dat dringt natuurlijk des te meer in een *cut throat competition*.

Flexibeler

Op tien glastuinbouwers moet één ermee stoppen, vier zitten in zwaar weer en vijf hebben voldoende reserves om deze moeilijke jaren door te komen, schat Jan Boersma van de Nederlandse christelijke boeren- en tuindersbond. "Het gaat vooral slecht bij de tomaten en de paprika's. Bij de bloemen gaat het beter. Het bedrijfsresultaat voor de glasgroente is vanaf 1991 gedaald met 25 procent. Het gemiddelde bedrijf heeft 50.000 tot 80.000 gulden op het vermogen ingeteerd. Dat kun je niet lang volhouden. Het aantal steunaanvragen van bedrijven in financiële moeilijkheden is vervijfvoudigd vergeleken met vorig jaar. Met extra leningen hopen ze het te redden."

Staatssecretaris van economische zaken Yvonne van Rooij zei vorige week dat de tuinders niet zo moeten klagen, maar zich flexibeler moeten aanpassen aan de vraag van de consument. "Makkelijk gezegd", vindt Boersma: "Flexibeler? De tuinbouw heeft jarenlang voorop gelopen en een belangrijke bijdrage geleverd aan de economie. Als het goed gaat, ben je gauw geneigd te veronderstellen dat het goed blijft gaan. Achteraf gezien kun je zeggen dat een aantal tuinders zich sneller had moeten aanpassen aan de vraag. Bij de tomaten zien we bijna een kopersstaking. De consument kijkt meer naar de kwaliteit van de tomaten". Onderzoeker Boers van het LEI vindt dat

tuinders "de markt beter moeten benaderen". Tot aan de jaren negentig, zegt hij, hadden de tuinders en hun organisaties weinig oog voor wat de consument wilde. "Er moesten gewoon zoveel mogelijk produkten op de markt worden gebracht. Op kwaliteit werd nauwelijks gelet. Belgische en Franse tuinders hebben wat dit betreft beter opgelet. Door meer rekening te houden met de smaak van de consument, konden ze ook een hogere prijs krijgen."

Boersma: "Maar daar staat tegenover dat de consument onvoldoende bereid is voor meer kwaliteit ook meer te betalen. Als een tuinder maar een paar cent meer krijgt, zal hij niet geneigd zijn kwalitatief betere tomaten te telen, want dan is hij een dief van z'n eigen portemonnee".

Over de vooruitzichten zegt Boersma: "De hausse van de problemen hebben we achter de rug. Het oude seizoen is afgesloten en er wordt opnieuw ingeplant. Ik woon in het tuinbouwgebied en bij mij in de buurt zeggen de tuinders al: volgend jaar smaken de tomaten anders. Ze gaan over op andere rassen".

Overgaan op een andere teelt is overigens niet eenvoudig. Daarvoor zijn investeringen in ander plantmateriaal, veranderingen aan kassen en verwarming nodig en moet kennis worden opgedaan. Boersma: "We moeten van groente overschakelen op bloemen, hoor je zeggen. Maar dan kun je voorspellen dat er volgend jaar een bloemenoverschot komt. Het is meestal niet verstandig om te schakelen. Als je het doet, moet je het doen voor langere termijn, niet voor een seizoen.

We hebben in de tuinbouw al een aantal crises achter de rug, in 1964, begin jaren zeventig en in de jaren tachtig. Die hebben telkens een nieuwe impuls gegeven. Eerst zijn de tuinders op grote schaal overgeschakeld van groente van de kou-

de grond naar glastuinbouw, daarna van de grote drie - tomaten, komkommers en sla - naar allerlei andere produkten, zoals paprika en aubergines. Nu moeten ze een omslag maken naar kwaliteitsprodukten en dat is nog moeilijker, want de consument moet daarvoor willen betalen. Spanje, Portugal en Marokko zijn wel concurrenten, maar vormen geen grote bedreiging. Nederland heeft een ijzersterke infrastructuur en het beste veilingsysteem en kan blijven concurreren tegen de tuinbouw in Spanje en Marokko die meer moest betalen voor het transport per vliegtuig naar West-Europa".

Te kritisch

Als het misgaat in de tuinbouw, ligt het voor een deel aan de banken, maar meestal aan de crediteuren, zegt Boersma. "Met name aan de leveranciers van planten, kunstmest en bestrijdingsmiddelen die voor grote bedragen leveren en niet op tijd hun geld krijgen. De plantbedrijven zijn kritisch geworden en de gasbedrijven zijn dat al langer. Zij vragen al snel een bankgarantie en proberen buiten de risicozone te blijven. Tuinders moeten vooruitbetalen of een bankgarantie geven. Ook de kassenbouw zit in de min. Nogal wat kassenbouwers zijn failliet gegaan omdat er weinig uitbreiding en vernieuwing plaatsheeft."

Het gaat om een "algemeen agrarisch vraagstuk", zegt hij. "Een procent te veel produktie, heeft een prijsdaling van tien procent tot gevolg. Er is nu 2 à 3 procent te veel produktie geweest. De grootste moeilijkheid is de afzet. De produktie is iets te snel gegroeid en de afzet zakt in elkaar. Dat is het probleem van de dagmarkt. De marktkoopman die om vijf uur 's middags de kar nog halfvol heeft en zijn waren moet dumpen."

"Het is niet allemaal kommer en kwel.

Sommige sectoren, zoals de bloembollen, de boomkwekerij en een aantal teelten in de tuinbouw doen het goed. De meeste tuinders hebben niet te klagen", zegt Tonny Meijer, secretaris agrarische sectoren van de Voedingsbond FNV. Hij vraagt zich af of dit beeld nu zoveel anders is dan de rest van het bedrijfsleven.

"Als vakbondsman ben ik vooral geïnteresseerd in de werkgelegenheid die de tuinbouw oplevert en die valt tegen. De tuinbouw is geen arbeidsintensieve sector. Ik heb nog veel zorgen over de kwaliteit van de werkgelegenheid in de glastuinbouw. Er zijn nog onvoldoende volwaardige arbeidsplaatsen met perspectief. Kortdurende contracten zijn niet nodig, want het gaat hier om een industrieel complex. Het is een organisatievraagstuk. De tuinders zijn perfect in staat de producten snel in de hele wereld aan te bieden. Dat staat in schril contrast tot de mate waarin de arbeidsmarkt wordt georganiseerd. Er zijn veel meer arbeidsplaatsen te creëren. Het is pure flauwekul dat tuinders alleen maar aangewezen zijn op scholieren en studenten. De tuinders proberen nog steeds te besparen op de arbeidskosten en dat in een sector waarin de arbeidskosten maar dertig procent van de produktiekosten uitmaken. Economisch gezien is dat eigenlijk van de gekke."

Sterke lobby

Aan scholing lijken de tuinders een broertje dood te hebben. Meijer: "Op de werkplek wordt heel weinig aan scholing gedaan, hoewel er een voortdurende in- en uitstroom van werknemers is. Slechts 0,2 procent van de loonsom wordt eraan besteed - hoewel alles wordt vergoed - en dat is wel zeer marginaal. Zelfs die 0,2 procent wordt op dit moment niet opge maakt.

Voor de verbetering van de werkomstandigheden - ter bescherming van de werk-

nemers - vragen wij om een vijfjarenplan, maar daar willen de tuinders niet aan. Ze blijven bij de waan van de dag en willen zelfs niet tot een goede besluitvorming komen om een einde te maken aan de illegale arbeid in de tuinbouw."

De overheid steunt de tuinbouw op allerlei manieren, bijvoorbeeld met infrastructuur, onderzoek, onderwijs en de Dienst Landbouwvoorlichting, zegt Meijer: "De tuinders hebben een voordelig collectief contract voor de levering van gas. De fietsenmaker hier op de hoek betaalt gewoon de consumentenprijs. De tuinders trekken graag vergelijkingen met de situatie in Duitsland - omdat daar de arbeidskosten lager zijn - maar de gasprijs is daar voor de tuinders behoorlijk hoger dan in Nederland. Vaak wordt vergeten hoe sterk de lobby is die voor de belangen van land- en tuinbouw opkomt. Er kan geen overheidsmaatregel worden genomen of er is overleg tussen 'het groene front' en de ministeries. Als het slecht gaat met Philips, krijgt de directie van dat bedrijf dan ook zes of zeven ministers rond de tafel om mee te overleggen?"

Nederlandse hulp welkom bij landhervorming Zuid-Afrika

door

Jeroen Mulder

Het Afrikaans Nationaal Congres is beoogd winnaar bij de verkiezingen in Zuid-Afrika op 27 april. Drastische herverdeling van de landbouwgronden en steun voor de kleinschalige landbouw zijn twee belangrijke thema's voor het ANC. Buitenlandse hulp is welkom bij de uitvoering van het nieuwe beleid. Als het aan ANC-topman en kandidaat voor het landbouwministerschap, Derek Hanekom ligt, zal dat vooral Nederlandse hulp zijn.

Onder president Frederik de Klerk lijkt er in Zuid-Afrika een einde te komen aan de apartheid. Een onstuitbare ontwikkeling, op het platteland vooral zichtbaar in de afschaffing van de Landwetten, die dateerden van 1913 en 1936. Wetten die het mogelijk maakten dat zestigduizend blanke boeren bijna negentig procent van alle landbouwgrond in bezit kregen. In 1991 verzekerde De Klerk de blanke boeren dat hij het grondbezit voor hen zeker zou stellen. Een jaar later werden de gewraakte Landwetten ingetrokken. De zwarte boeren waren daar overigens niet mee geholpen. Omdat het bezit is gebaseerd op eigendomsacten, trokken de blanke boeren aan het langste eind. De zwarte collega's konden dergelijke papieren doorgaans niet overleggen, waarmee hun claim op een stuk grond verviel.

Verkiezingen

Alle burgers van Zuid-Afrika mogen op 27 april stemmen. Met vijftien miljoen zwarte kiezers krijgt het ANC zeer waarschijnlijk de meerderheid in het parlement. De partij bereidt zich voor op

deelname aan de eerste democratisch gekozen regering van het land. Buitenlandse parlementaire modellen dienen als voorbeeld. De Zuidafrikaanse landbouwdeskundige en ANC-topfunctionaris Derek Hanekom was vorige maand in Nederland op uitnodiging van het ministerie van Landbouw. Wellicht omdat hij wordt genoemd als kandidaat voor het ministerschap als het ANC als grote winnaar uit de verkiezingen komt.

Hanekom: "Ik had Nederland al in september van vorig jaar willen bezoeken, maar dat is toen uitgesteld, omdat we toen druk bezig waren met het opstellen van het zojuist gepubliceerde Reconstruction and Development Programme. Ik wilde snel naar Nederland. Het land heeft een goede reputatie wat betreft de agrarische sector".

U moet een reden hebben om juist nu een bezoek te brengen aan Nederland?

"Wij zullen waarschijnlijk een meerderheid gaan vormen in het parlement. Dat betekent dat mensen uit het ANC wellicht ministersposten gaan bekleden, dat wij ministeries moeten gaan runnen. Wij willen dat graag zo efficiënt mogelijk doen. Maar hoe pak je dat aan? Om die reden zijn wij naar Nederland gekomen."

Om te vragen hoe je een ministerie moet runnen.

"Ja. Ik heb daarover zeer waardevolle gesprekken gevoerd met onder meer de secretaris-generaal van het ministerie in Den Haag. Een ander doel van deze reis was om meer inzicht te krijgen in de Nederlandse landbouw. Er zijn inmiddels contacten gelegd met het Landbouw-

Economisch Instituut, de Dienst Landbouw Onderzoek en de Landbouwuniversiteit in Wageningen: organisaties waarmee wij graag willen samenwerken. Daarnaast heb ik tijdens mijn bezoek gesproken met het ministerie van Economische Zaken en van Ontwikkelingssamenwerking. Wij hopen dat programmadelen kunnen worden uitgevoerd met Nederlandse financiële steun."

U bent hier op uitnodiging van het ministerie van Landbouw. Toen minister Piet Bukman begin vorig jaar een verdrag sloot met de Zuidafrikaanse regering, noemde U dat een "politieke blunder". Bukman had verzuimd het ANC te kennen in de ondertekening van het verdrag. Het ANC vernam het nieuws via de televisie.

Hanekom begint luidkeels te lachen. "Op dat moment meende ik dat echt. Onze regering haastte zich om te verklaren dat het een "open-eindverdrag" was. Niemand was van deelname uitgesloten. Dat hebben wij toen geaccepteerd."

Er is na dat verdrag blijkbaar veel veranderd in de verhouding tussen het ANC en het Haagse.

"Ook het ANC vindt samenwerking met Nederland wenselijk. Daarom wilden wij niet in de weg staan. Wij kunnen elke ervaring gebruiken in de agrarische sector. Maar we vonden en vinden nog steeds dat een dergelijk samenwerkingsverband niet slechts een zaak is van de gevestigde orde. Ook de zwarte bevolking van Zuid-Afrika moet van die samenwerking kunnen profiteren. Er is ons echter verzekerd dat wij alle mogelijkheden krijgen om volop deel te nemen aan bijvoorbeeld studiereizen. Als universiteiten in Nederland en Zuid-Afrika met elkaar gaan samenwerken, moeten ook zwarte studenten aan zo'n project deel kunnen nemen. In de uitvoering van dat verdrag mogen zwarten nergens van worden uitgesloten."

In het Reconstruction and Development Programme besteedt het ANC veel aandacht aan de toekomst van de agrarische sector in Zuid-Afrika. Eén van de belangrijkste punten is de herverdeling van de landbouwgronden. Binnen vijf jaar moet zo'n 25 miljoen hectare grond - ongeveer dertig procent van het totale areaal - zijn veranderd van eigenaar.

Een ander punt in het landbouwprogramma is de stimulering van de kleinschalige landbouw. Een type landbouw die vrijwel uitsluitend door zwarte boeren wordt beoefend. Die kleinschalige landbouwbedrijven moeten echter hand in hand gaan met de grote commerciële bedrijven van de blanke collega's.

Zelfvoorziening

"De agrarische sector is heel belangrijk voor de Zuidafrikaanse economie", legt Hanekom uit. "Binnen die sector moeten een aantal zaken veranderen. Wij leggen vooral de nadruk op de produktie van voldoende voedsel voor de gehele bevolking. Het beleid van de regering is altijd gericht geweest op zelfvoorziening. Maar zelfvoorziening is niet voldoende, als de meerderheid van de bevolking geen toegang heeft tot het voedsel of enkel slechte voeding krijgt."

Het is de ironie van de welvaartstaat Zuid-Afrika. In de thuislanden kwamen mensen om van de honger, terwijl de produkten van de blanke boeren vaak werden vernietigd om te voorkomen dat de markt zou worden overvoerd. Op deze manier konden de boeren toch rekenen op een redelijke prijs voor hun waar.

Het ANC-programma onderstreept vooral het belang van kleinschalige landbouw.

"Zuid-Afrika heeft een hoge prijs betaald om zelfvoorziening te bereiken. Ik denk onder meer aan de schade die de grote commerciële landbouwbedrijven

hebben berokkend aan het milieu. Daarnaast is dat type landbouw in strijd met de belangen van de kleinschalige boer en de belangen van de consument. De grote bedrijven produceren eenvoudig te veel. Ze overvoeren de markt. Nu de GATT een feit is, zullen ze terug moeten in de produktie. Dat biedt ruimte voor de kleinschalige landbouw, ruimte voor zwarte boeren. Die hebben bijvoorbeeld nooit toegang gehad tot kredieten, scholing, voorlichting, markten."

Kortom: alles dat nodig is om een agrarisch bedrijf succesvol te kunnen bestieren.

"Precies. Een nieuw ministerie van Landbouw zal er alles aan moeten doen om zwarte boeren een beter bestaan te geven. Vooral de kleinschalige landbouw kent grote uitbreidingsmogelijkheden. Er is tot nu toe weinig onderzoek gedaan naar meer duurzame, milieuvriendelijke landbouwsystemen. De grote commerciële boeren kunnen dergelijk onderzoek wellicht financieren. Bovendien moeten de zwarte boeren beter worden opgeleid. Zij moeten leren dat ze een voorname bijdrage kunnen leveren aan de economie als ze efficiënt werken."

Efficiënt werken door bepaalde producten te kweken?

"Ze moeten een hoogwaardig produkt kunnen oogsten, ook onder slechte condities. Dat kunnen produkten zijn die niet speciaal voor massaconsumptie geschikt zijn, bijvoorbeeld bloemen."

Bloemenveiling

De landbouwdeskundige uit Johannesburg blijkt vol lof over de Nederlandse bloemen en vooral over de bloemenveiling, een onbekend fenomeen in zijn land. "Ik was erg onder de indruk. Al die mensen die voortdurend naar de klok staarden en af en toe op een knop drukten, zonder één woord te wisselen. De

computer die alles registreert... Schitterend. En dan te bedenken dat bloemen niet eens tot de agrarische sector worden gerekend in Zuid-Afrika. Daar geldt de regel: als je het niet kunt eten, drinken of dragen, dan heeft het niets te maken met landbouw."

LEI-econoom Cees van Bruchem:

"Landbouw in historisch dal"

door

Diederik Sleurink

Meer kwaliteit? Beter inspelen op de markt? Het is juist de overproductie door snelle groei, die de "vrije" sectoren als de tuinbouw en de varkenshouderij in een historisch diep dal bracht! LEI-econoom Cees van Bruchem is heel stellig in zijn analyse.

Vijftien jaar achtereen schreef en redigeerde Cees van Bruchem het Landbouw-Economisch Bericht (LEB) van het LEI. Daarmee brengt hij jaarlijks "de visie" van het LEI op de gebeurtenissen in de landbouw voor het voetlicht. Als geen ander kan hij dus ook de huidige situatie in de landbouw in perspectief plaatsen. Dat is ook precies wat hij in het nieuwe LEB over 1994 uitgebreid wil doen. Menig LEI-onderzoeker heeft al weer huiswerk van Van Bruchem op zijn bureau. Met de boodschap dat het eerder af moet dan afgelopen jaar, toen het LEB pas begin december verscheen omdat het werk het bijna aflegde tegen het contractonderzoek waarmee het LEI steeds meer geld binnen moet zien te halen.

Staan we in of vóór een *crisis* in de landbouw? Bernard Koeckhoven gaf vorige week in OOGST toe dat het Ter Zake-bestuur, dat het nationaal landbouwdebat aanzwengelt, dat alarmwoord nu wel in de mond durft te nemen. "Sectoren zouden kunnen omvallen", zei hij. Landbouwschapsvoorzitter Varekamp trok vorig jaar een vergelijking met de jaren dertig, overigens meer als signaal om de politiek bij de les te krijgen. Maar toch.

"Het is vooral een vraag voor politici en minder voor economen", zegt Van Bruchem. "Is het een crisis, dan moet er in-

gegrepen worden. Wil je daar nièt aan, dan zeg je dat het géén crisis is." Maar afgezien daarvan mag je niet spreken van een crisis in de agrarische sector, vindt hij, want het grootste deel, de melkveehouderij, draait nog heel aardig. "Het gaat mij meer om de vraag of de problemen zodanig zijn, dat de sector er op eigen kracht uit kan komen; of dat er méér nodig is."

Eigentijds ziektebeeld

Hoewel tuinbouw, varkenshouderij en akkerbouw de afgelopen twintig jaar wel vaker door een diep dal moesten, zijn de problemen nu ernstiger, constateert Van Bruchem. "Het aantal faillissementen is, vergeleken met vijf jaar geleden, verdubbeld. Dat is na de jaren dertig niet meer in die mate voorgekomen! Het aantal bedrijven dat een beroep doet op de bijstand, is nooit zo groot geweest. Inkomens- en rendementscijfers zijn historisch laag. En de exportwaarde van de tuinbouw als geheel is in 1992 voor het eerst sinds de jaren vijftig gezakt. Dan is er méér aan de hand dan een normale rimpeling."

In slechte tijden zijn de Nederlandse landbouwbedrijven extra kwetsbaar. De gespecialiseerde, voor Europese normen grote bedrijven, krijgen de hardste klappen. "De marges zijn kleiner. Een prijsdaling van 5 procent leidde in de jaren dertig tot een 10 procent lager inkomen; nu kost zo'n daling op het gemiddelde bedrijf een kwart van het gezinsinkomen", betoogt Van Bruchem terwijl hij driftig in LEI-rapporten begint te bladeren. "Voor de tuinbouw is het zelfs méér: daar gaat het om 30 tot 35 pro-

cent", rekent hij voor. Het is puur toeval dat op hetzelfde moment drie grotere agrarische sectoren zwaar in de problemen zitten. Van Bruchem ziet althans geen sterke samenhang tussen de problemen in akkerbouw, varkenshouderij en tuinbouw. Wel is er overeenkomst in oorzaken: alle drie hebben ze last van twee eigentijdse ziektes: het verdwijnen van de Brusselse prijssteun en de kosten van milieumaatregelen.

Succes keert zich tegen sector

In de glastuinbouw moest het ook wel fout lopen. Het is een sterke sector, de enige die nog te maken had met een groeimarkt. Maar 5 procent groei per jaar? Zoveel ruimte was er nou ook weer niet. De tuinbouwproduktie nam de afgelopen drie jaar zelfs met 20 procent toe. In sommige produkten zie je ongekende cijfers: de produktie van paprika's bijvoorbeeld groeide in 1989 met de helft en daarna nog eens met 7 en 19 procent. De komkommerteelt breidde uit met 5,5 en 10 procent. En dan de champignons: achtereenvolgens 13, 12 en 20 procent per jaar erbij. Ook de Europese concurrentie voerde de produktie op.

Bij al het geklaag over het hoge Nederlandse kostenniveau wordt maar al te vaak vergeten dat dit niet is gestegen, maar dat de sector lijdt onder het eigen "doorslaande succes", letterlijk. "Het grootste deel van de produktiviteitsgroei in de glastuinbouw kwam door de invoering van substraatteelt. Bij de champignons ging het ook om één vernieuwing: de doorgroeide compost", weet Van Bruchem. Beide ontwikkelingen werken ook de komende jaren nog door.

In de varkenshouderij hetzelfde verhaal. De biggenproduktie nam in 7 jaar met 8 procent toe. Het aantal mestvarkens groeide ook, met 2,5 procent. Een scheefgroei die bovendien het biggenoverschot vergrootte. Volgens Van Bru-

chem is er een kleine aanwijzing dat de omwisselingsfactor daarbij een rol speelde. "Het aantal zeugen is met 10 procent, dus meer dan gemiddeld gegroeid op bedrijven die ook mestvarkens houden. Maar het streven naar gesloten bedrijven speelt hier ook mee."

Kennis op floppy

Zowel de varkenshouderij als de tuinbouw lijden onder het *verlies* van hun voorsprong ten opzichte van de concurrentie in Europa. Deels door de milieukosten, maar ook omdat "de anderen" het vakmanschap en de schaalgrootte steeds meer kopiëren. "Dat gaat steeds makkelijker. Neem nou de klimaatregeling per computer. Heb je eenmaal een goed programma, dan kan het per floppy naar een Duitse kas. Even inregelen en klaar! Bovendien werken grote bedrijven steeds internationaler." Voor de tuinbouw spelen natuurlijk ook het imago-probleem en het wegvallen van de bescherming tegen tomaten van buiten de EG mee.

Voor Van Bruchem staat vast, dat het nationaal landbouwdebat zijn doel voorbij schiet als het alleen gaat over kwaliteit en het beter bedienen van marktsegmenten. "De overproduktie is echt het voornaamste probleem. Je zou de produktie moeten beheersen. Maar hoe dat moet, weet ik niet. Ik denk ook niet dat deze sectoren daar aan willen." Kwaliteitsproduktie zal niet echt beloond worden zolang er overschotten boven de markt hangen, vreest hij.

"Kwaliteitsproduktie zal meer opbrengen dan het gemiddelde, maar niet voldoende om de hogere kostprijs goed te maken." Wie met een kwaliteitsprodukt een goede prijs wil maken, moet weg van de vrije markt. De prijs in een vrije markt is een slechte informatiebron. "Je kunt aan een lage prijs niet zien of het komt omdat jouw tomaten slecht zijn of

dat er gewoon te veel waren. Daarvoor is een meer directe relatie met de afnemer nodig. Dan kom je uit bij kleine ketens met contracten. Ik las iets over een project met Blonde d'Aquitaine; dat vond ik een mooi voorbeeld omdat ze met het aantal contracten ook de productie in de hand houden."

Van Bruchem voorziet dat het met een deel van de landbouw die kant op gaat. Daarbij is ook een passende belangenbehartiging, richting industrie en handel, nodig. "Boeren en tuinders blijven een zwakke marktpartij. Dus moet je krachten bundelen."

Maar of de landbouw het dal op eigen kracht te boven komt? "De overheid kan de milieu-eisen bijstellen, zoals met het Lozingenbesluit is gedaan. En verder zal ze moeten helpen om de draai te maken."

Gezinsbedrijf; veranderingen onvermijdelijk

door

Alice Booy

De Verenigde Naties hebben 1994 uitgeroepen als "jaar van het gezin". Het gezinsbedrijf is daarom het thema van dit kerstnummer. Om te beginnen de voors en tegens van oude en nieuwe ontwikkelingen. Op de volgende pagina's leest U over zeven bijzondere gezinsbedrijven.

Het gezinsbedrijf is volgens woordenboek Van Dale een bedrijf dat voornamelijk met behulp van de leden van het gezin in stand wordt gehouden. Pa, moe, kinderen, grootouders en andere inwonende gezinsleden helpen mee.

Dat iedereen met twee handen aan het lijf op het landbouwbedrijf meewerkt, gold vroeger zeer sterk. Trouwde je met een boer dan werd je automatisch boerin. Meewerken dus: koeien melken, hooi binnenhalen, oogsten en daarnaast ook voor 100 procent in de huishouding meedraaien en de kinderen verzorgen. Dat betekende aanpoten.

Was je geboren op een boerderij, dan hield dat eveneens in dat je een steentje bijdroeg. Helpen na schooltijd of in de speciale oogstvakanties was de normaalste zaak van de wereld.

"Recht op eigen carrière"

Maar de tijden zijn veranderd. In 1994, het jaar van het gezin, is een en ander niet meer zo gewoon. Dat bijvoorbeeld de vrouw meewerkt op het bedrijf, spreekt niet meer vanzelf. Zij heeft ook recht op een eigen carrière, hoor je steeds vaker in de landbouw. Intussen is de boerin die buitenshuis werkt, geen uitzondering meer. Zeker niet als ze jong is.

Ook spreekt het niet vanzelf dat de kinderen ervoor kiezen om hun vrije tijd op het bedrijf door te brengen. Kortom, de boer staat er vaker alleen voor dan zijn collega pakweg 40 jaar geleden.

Zware tijd in 't vooruitzicht

Niet iedereen is blij met de afnemende invloed van het gezin binnen het bedrijf. "Het gezin is de hoeksteen van de landbouw" en "alleen door goedkope arbeidskrachten kan de boer overleven", zijn veel gehoorde opmerkingen.

De landbouw kan niet zonder gezinsbedrijf bestaan, meent ook Cees Veerman, voorzitter van de Nationale Coöperatieve Raad (NCR) en akkerbouwer. Maar volgens hem gaat het gezinsbedrijf nog een zware tijd tegemoet. "Kinderen worden mondiger en echtgenotes willen ook wel eens wat anders."

De kracht van het gezinsbedrijf ligt volgens Veerman in zijn flexibiliteit en mogelijkheden om te concurreren. "Er zijn altijd arbeidskrachten aanwezig. Bij seizoenmatige arbeid kunnen kinderen bijspringen. Ook de echtgenote kan makkelijk meehelpen als het druk is. Vooral in tijden van alle hens aan dek is de solidariteit in het gezin groot."

Die solidariteit vloeit voort uit het feit dat de gezinsleden van de boer zich sterk betrokken voelen bij het wel en wee van het bedrijf. En daarom werkt het gezinsbedrijf zo goed. In slechte tijden moet de boer de tering naar de nering zetten. "Als je door wilt gaan, moet je met elkaar je best doen om het hoofd boven water te houden", zegt Veerman. "Juist de goedkope arbeidskrachten -

hard werken voor weinig geld - zijn dan hard nodig."

Zonder gezinsarbeid sterk in de min

Alleen met de goedkope arbeidskrachten van het gezinsbedrijf lukt het volgens Veerman om aan kapitaal voor investeringen te komen. Dat blijkt ook uit berekeningen van het LEI. De meeste bedrijven zouden een sterk negatief inkomen hebben als de gezinsarbeid tegen marktwaarde in de bedrijfseconomische berekening zou worden meegenomen.

"Heel veel van de gezinsarbeidskrachten krijgen niets betaald", vertelt dr. Hans Hillebrand, hoofd van de sectie arbeid en werkgelegenheid bij het LEI. "Dat levert voor het landbouwbedrijf altijd financieel wat extra's op in vergelijking met bijvoorbeeld het inschakelen van losse krachten, gelegenheidsarbeiders of een bedrijfsverzorger."

"Je moet de arbeid die een gezinslid verricht, vergelijken met de verdiensten die zo'n persoon zou krijgen buiten de land- en tuinbouw", zegt Hillebrand. Daarom vermenigvuldigt het LEI uren van de meewerkende gezinsleden met het CAO-loon. Maar een ondernemer rekent niet op deze manier. En dit betekent dat de meewerkende gezinsleden duizenden guldens verdienen die ze niet krijgen uitbetaald. Het geld komt via investeringen weer in het bedrijf terecht.

"Heel gek"

Het mag zijn dat goedkope arbeidskrachten de landbouw in deze crisistijd nog helpen om het hoofd boven water te houden, maar het uitgangspunt daarvan is verkeerd, meent psychologe Carin Giesen. Wel meewerken op het bedrijf, terwijl er niets tegenover staat? Ze zegt: "Ben je dan niet heel gek bezig? Moet je op zo'n manier wel verder boeren? Of moet je tegen de zoon zeggen dat hij maar een goede opleiding moet volgen

en ander werk zoeken?"

De psychologe vindt niet dat je je moet laten leiden door een situatie van nood als je kiest voor een gezinsbedrijf. "Het mag niet zo zijn dat iemand opgeofferd wordt aan het geheel."

"Emancipatie moet doorgaan"

Als vrouwen als goedkope arbeidskrachten op het bedrijf moeten meewerken, komt de emancipatie van de agrarische vrouw op een laag pitje. En dat zou te betreuren zijn, vindt Marrie Gorte uit Giethoorn (Ov.), voorzitter van de commissie agrarisch werk van de Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen. "Emancipatie zou eigenlijk gewoon door moeten gaan, maar als er brood op de plank moet komen, wordt het verhaal wel even anders", geeft ze toe. Als vrouwen slechts worden ingeschakeld om even door een moeilijke periode heen te komen, dan kan ze dat wel billijken. Maar anders ligt het als de vrouw mee moeten helpen om echt het hoofd boven water te houden. "Dit lijkt me geen goede ontwikkeling. Het moet namelijk niet ten koste van alles gaan. Ik zie het bijspringen in moeilijke tijden echt als een tijdelijke noodoplossing".

Om het hoofd boven water te houden, vindt Gorte, moeten bedrijven zich meer toeleggen op alternatieve bronnen van bestaan, zoals het toerisme. Diversificatie is volgens haar een betere oplossing dan dat de partner van de boer inspringt voor kostenbesparing op het bedrijf.

Een andere mogelijkheid om het bedrijf draaiende te houden is, buitenshuis werken. In emancipatorisch opzicht noemt Gorte dit goed, maar het is volgens haar niet altijd de oplossing. "Het is slecht als een vrouw buitenshuis werkt om de financiële balans in evenwicht te houden. Het moet niet zo zijn dat neveninkomsten het bedrijf draaiende moeten houden."

Gorte ziet de toekomst van het gezinsbedrijf somber in. De eenmanszaak zal volgens haar terrein winnen. Maar ook aan het eenmansbedrijf zitten nadelen, vindt Giesen. Er ontstaat in dit geval sociaal een sterke scheiding tussen bedrijf en gezin. "Als boer heb je al een geïsoleerd bestaan, maar door alleen het bedrijf te runnen, bevindt de boer zich helemaal op een eiland." Ze maakt zich zorgen over het isolement waar de ondernemer dan in raakt. "Het is belangrijk te zorgen voor afleiding en activiteiten naast het werk."

"Samenwerken met anderen"

Een goed alternatief voor het gezinsbedrijf is volgens haar samenwerken met andere bedrijven. Niet alleen om kosten te drukken, bijvoorbeeld bij de aanschaf van dure machines, maar ook om elkaar in het werk te helpen. "Je bent dan als bedrijf minder kwetsbaar en bovendien heb je meer aanspraak over de manier van werken."

In theorie een aardige suggestie, maar ook haalbaar in praktijk? Giesen: "We zitten in de tijd van de individualisering en daar druist dit tegenin. Maar door deze samenwerking kunnen we de negatieve effecten ervan wel doorbreken, zodat het isolement op het eenmansbedrijf wordt verkleind."

Haast vergeten dat het merendeel van de bedrijven momenteel nog volgens dat principe wordt gerund. Als het om een man/vrouw-maatschap gaat, dan is er de duidelijke erkenning en beloning. "Dan weet je waarvoor je kiest", zegt Gorte.

Hoewel er legio vrouwen zijn die met veel plezier op het bedrijf meewerken, heeft volgens Giesen het gezinsbedrijf alleen toekomst als man en vrouw opereren op voet van gelijkwaardigheid. "De kwaliteiten van beide mensen moeten tot hun recht komen. Je moet niet zozeer kijken of het een man of een vrouw

is, maar meer naar wat hun capaciteiten zijn. Dan kun je als echtpaar veel aan."

Voor een goede samenwerking is het volgens haar belangrijk dat er afspraken worden gemaakt. "Belangrijk is het ook dat je open met elkaar praat en zaken en veranderingen bespreekbaar maakt en gezinstaken evenredig verdeelt." Zolang de zaken op het bedrijf goed gaan, is er geen vuiltje aan de lucht, maar o wee als er moeilijkheden op het bedrijf zijn. Door de verwevenheid van zakelijk en privé kan dan de druk op het gezin heel groot worden. "Dan zijn flexibel reageren, open verhoudingen en ieder een eigen inbreng heel belangrijk."

Tuinbouw steeds minder efficiënt met energie

door

Marion de Boo

Moet de aardgasprijs voor de CDA-stemmende tuinders maar omlaag, zoals minister Bukman onlangs in het geniep bepleitte? De glastuinbouw is zonder meer een grootverbruiker, die tien procent van het nationale aardgasverbruik voor zijn rekening neemt en voor vier procent van de landelijke CO₂-emissies zorgt. Dat blijkt uit een recente publikatie van het Landbouw- Economisch Instituut (LEI) in Den Haag.

In opdracht van de Nederlandse Maatschappij voor Energie en Milieu (NOVEM) maakt het LEI elk jaar de energiebalans in de glastuinbouw op. Hierbij wordt gebruik gemaakt van een speciaal "boekhoudnet" van zo'n 230 gewone, aselekt gekozen bedrijven, waar metingen worden verricht. De resultaten stemmen allesbehalve vrolijk. Sinds de jaren tachtig is het aardgasverbruik, mede door een uitbreiding van het areaal met 14 procent, gestegen van drie naar vier miljard m³ aardgas per jaar en het elektriciteitsverbruik verdubbeld van 400 naar 800 miljoen kWh. Begin 1993 heeft de glastuinbouwsector, vertegenwoordigd door het Landbouwschap, met de overheid een meerjarenafspraak gemaakt om de energie-efficiëntie in deze bedrijfstak tussen 1980 en 2000 met 50 procent te verbeteren. Voor 1995 is een "tussendoelstelling" vastgesteld van 40 procent. Bovendien moet de CO₂-emissie in het jaar 2000 3 tot 5 procent omlaag ten opzichte van 1989-1990. Om geen speelbal van strenge of zachte winters te worden, corrigeert men het verbruik steeds aan de hand van de gemiddelde buitentemperaturen. Willen die plannen slagen,

dan moet er nog heel wat gebeuren en verlaging van de gasprijs is daar, te oordelen naar de gang van zaken in het recente verleden, beslist niet bij.

Ketelisolatie

Tussen 1980 en 1984 is de aardgasprijs omhoog geschoten (van 19,5 naar 43,7 cent) en in diezelfde periode wisten de tuinders hun energie-efficiëntie (dat is het energieverbruik per eenheid produkt, dus bijvoorbeeld per kilo tomaten) zo'n 35 procent te verbeteren. Vanaf 1985 echter ging de gasprijs weer gestaag omlaag tot hij in 1987 terug was op het niveau van 1980. In 1992 bedroeg hij voor tuinders 21,1 cent. Sindsdien is de energie-efficiëntie in de glastuinbouw eerder slechter dan beter geworden. Tegelijkertijd is de CO₂-emissie volgens het LEI-rapport niet gedaald, zoals de afspraak was, maar zelfs met 12 procent gestegen. En dat terwijl de techniek intussen niet stil heeft gestaan. Ketelisolatie, condensor en energiescherm kunnen veel meer bijdragen aan energiebesparing, zo meldt het LEI. Bovendien valt er nog veel meer aan warmte-opslag, warmte-krachtkoppeling en benutting van restwarmte te doen.

Om de CO₂-emissies te beperken moet het totale brandstofverbruik in de sector omlaag. Verbetering van de energie-efficiëntie, het energieverbruik per eenheid produkt, hangt niet alleen af van de genomen energiebesparingsmaatregelen, maar ook van de produktie zelf. Hoe meer komkommers je van een vierkante meter haalt, hoe hoger je energie-efficiëntie. Een opmerkelijke conclusie uit

het LEI-onderzoek is dat de tuinders de lage marginale energieprijzen vooral bedrijfseconomisch hebben benut: ze zijn massaal overgeschakeld op energie-intensievere teelten. De brandstofintensiteit in de tuinbouwsector is sinds 1987 voortdurend gestegen en lijkt zich pas in 1992 enigszins te stabiliseren.

Bij de afspraken die over energiebesparing in de tuinbouw zijn gemaakt is een indeling gemaakt van kansrijke en minder kansrijke besparingsmogelijkheden. In de eerste groep vallen simpele energiebesparingsmaatregelen, zoals het isoleren van ketels en leidingen, maatregelen die al bij de huidige gasprijzen technisch en economisch haalbaar zijn en dan ook al op veel, maar nog niet op alle bedrijven zijn doorgevoerd. 33 procent van de ketels en 55 procent van de expansievaten is aan de buitenzijde nog warm, wat tot forse warmteverliezen leidt. Van de ketels heeft 56 procent inmiddels een condensor, maar meestal niet van het type dat de hoogste gasbesparing geeft.

In de tweede plaats zijn er de schermen. Die zijn inmiddels op 62 procent van het areaal in gebruik, vooral bij potplanten (89 procent), wat minder bij bloemen (75 procent) en groenten (45 procent). Schermen kunnen veel bijdragen aan de energiebesparing, maar of dat ook economisch haalbaar is, valt nog te bezien.

Dubbel glas

Vervolgens is er een groep maatregelen die op dit moment niet technisch of economisch haalbaar zijn. Warmtepompen worden pas interessant bij betere technische prestaties. Dubbel glas, gecoat glas en kunststof zorgen voor meer isolatie, maar nemen ook licht weg, wat ten koste van de opbrengst gaat. Benutting van aardwarmte, windmolens, stort- en biogas en energie-arme rassen roept volgens het LEI-rapport nog de nodige tech-

nische vraagtekens op, waardoor ook de economische haalbaarheid onduidelijk is. Het LEI verwacht hiervan tot het jaar 2000 geen relevante bijdrage aan de energiebesparing.

Tenslotte is er de mogelijkheid van warmtelevering door derden. Tuinders zouden kunnen samenwerken met elektriciteitscentrales (zoals al gebeurt bij de Noordbrabantse Amercentrale), of met warmtekrachtcentrales van regionale nutsbedrijven. Technisch lijkt dit alles heel goed uitvoerbaar, de knelpunten liggen vooral op organisatorisch en bestuurlijk terrein en zijn relatief moeilijk oplosbaar.

Voor elk van de besproken opties geldt dat het doorvoeren ervan staat of valt met de economische haalbaarheid. Een verlaging van de gasprijs is de snelste manier om een innovatief energiebeleid om zeep te helpen. Uiteindelijk is daar niemand mee gebaat. Ook de tuinder niet. Want de concurrentie uit zonnige zuidelijke landen, wordt alleen maar groter.

Landbouwschap meent in tegenstelling tot LEI: "Oost-Europa gevaar voor Nederlandse afzetmarkten"

door

Niels van den Eeden

Moeten Nederlandse boeren en tuinders de modernisering van de Oosteuropese landbouw vrezen? Zullen landen als Rusland en Polen, die ooit de graanschuren van Europa genoemd werden, hun verloren posities trachten te heroveren en onze afzetmarkten bedreigen? Is er zoiets als een nieuw Oost Europees gevaar? Het Landbouwschap denkt van wel; het Landbouw-Economisch Instituut meent van niet.

De opvatting dat Oost-Europa een grote bedreiging zou vormen voor de Nederlandse land- en tuinbouw worden ondersteund door het Landbouwschap. Het vorig jaar verschenen rapport van het Landbouwschap "De gevolgen voor de land- en tuinbouw van verdieping en verbreding van de EG" wijst op de kwalijke gevolgen die toetreding van enkele Oosteuropese landen kan hebben voor de Nederlandse agrarische sector. Zo staat er in het rapport dat de toetreding van deze landen tot de EG (lees: Europese Unie) de produktie-mogelijkheden van de Gemeenschap zullen vergroten en zal leiden tot een nog groter graanoverschot. Verderop in het rapport kan men lezen dat Oosteuropese landen als Hongarije en (voormalig) Tsjecho-Slowakije op relatief korte termijn in ieder geval een aanzienlijke bulkproduktie in de vleessector kunnen realiseren. Ook meldt het rapport dat Hongarije en Polen de komende jaren steeds meer vollegrondsgroenten en fruit gaan exporteren.

LEI: 't loopt niet zo'n vaart

Wanneer we drs. S. van Berkum, Oost-Europa-specialist van het LEI, met deze citaten confronteren, schudt hij minzaam zijn hoofd. Van Berkum zegt niet te geloven dat het zo'n vaart zal lopen met de bulkproduktie in het Oostblok. Eind 1992 heeft hij samen met ir. H. Rutten een onderzoek afgesloten naar de concurrentiepositie van de Hongaarse en Poolse landbouw. Daaruit kwam naar voren dat de agrarische concurrentiepositie van Hongarije en Polen sinds de val van het communisme aanzienlijk is verslechterd. Het stoeve verloop van de omvorming van de agrarische structuur in Oost-Europa is daarvan de belangrijkste oorzaak. In Hongarije probeert de overheid bijvoorbeeld de grootschalige staats- en collectieve landbouwbedrijven deels te verkopen en deels op te delen in kleinere particuliere boerenbedrijven. Het gaat daarbij om 80 procent van het landbouwareaal. Velen hebben echter geen geld om een eigen boerenbedrijf te beginnen. Ook speelt een rol dat veel agrarische werknemers de overstap naar een eigen bedrijf niet willen maken. Dat komt omdat ze veelal op mammoetbedrijven werken en dus geen enkele ervaring hebben met het leiden van een eigen bedrijf of het nemen van risico's. Verder is bekend dat de arbeidsmotivatie in de staats- en collectieve landbouwbedrijven nooit groot is geweest, zodat het niet ondenkbaar is dat veel agrarische werknemers opzien tegen het vele werk dat een eigen boerenbedrijf met zich meebrengt.

Een andere oorzaak van de slechte agrarische concurrentiepositie in Oost-Europa is de economie in die regio. Deze zakt steeds verder in, terwijl de inflatie sterk is gestegen sinds de val van de communisten. Dit heeft tot gevolg gehad dat de vraag naar voedsel in snel tempo is gedaald. Vele boerenbedrijven zijn daardoor in grote financiële moeilijkheden geraakt.

Polen dubbel gepakt

De Poolse particuliere boeren lijken in Oost-Europa het ergst getroffen door de economische malaise. Dit komt voornamelijk doordat de Poolse particuliere boeren totaal afhankelijk zijn van staats- en collectieve landbouwbedrijven die het monopolie bezitten van de verwerking van agrarische produkten. Deze mammoetbedrijven, die net als de particuliere boeren door de afnemende vraag naar agrarische produkten in de problemen dreigden te komen, berekenden hun verliezen door aan de particuliere boeren. De particuliere Poolse boeren hadden hierdoor niet alleen te maken met daling in de afzet; ze kregen ook aanzienlijk minder geld dan voorheen voor hun produkten die ze verkochten aan de verwerkende industrie. Zo werden ze als het ware dubbel gepakt.

Van Berkum denkt daarom niet dat de landbouw in Oost-Europa de komende decennia aan bedreiging voor de Nederlandse boeren en tuinders vormt. "Zolang landen als Hongarije en Polen geen lid zijn van de Europese Unie, moeten ze veel te hoge invoerdrempels betalen om wat betreft zware marktordeningsprodukten te concurreren met Nederland. Wanneer ze lid van de EU zouden zijn, is er nog geen vuiltje aan de lucht. Deze landen zullen nooit van de ene op de andere dag veel meer kunnen produceren dan ze nu doen." Bovendien zal een geleidelijk stijgende produktie niet ge-

bruikt worden om de buitenlandse afzet te vergroten. "Ze zullen eerst aan de vergrootte binnenlandse vraag naar voedsel voldoen. Hoe beter het in die landen gaat, hoe groter de vraag naar voedsel zal worden."

Angst bij Hongaren

De reactie van Nándor Pete, vertegenwoordiger van de Hongaarse Republiek in Nederland, is een andere dan die van Van Berkum, als hem gevraagd wordt in hoeverre Hongarije in de toekomst een serieuze concurrent kan worden voor de Nederlandse land- en tuinbouw. Hij begint hard te lachen: "Niet de Nederlandse boeren en tuinders hoeven bang te zijn voor de Oosteuropese boeren: het is juist omgekeerd. De agrariërs in Oost-Europa zullen zich zorgen moeten gaan maken over de concurrentiekracht van de Nederlandse land- en tuinbouw." Hij somt op waarom Hongarije voor de Nederlandse agrarische wereld geen enkele bedreiging vormt: "Ten eerste exporteert Hongarije wel agrarische produkten naar het buitenland, maar de omvang staat niet in verhouding met jullie agrarische export. Ten tweede richt Hongarije zich geografisch op een hele andere markt dan Nederland. De Hongaarse landbouw exporteert voornamelijk naar Oostenrijk, Italië, Roemenië en een beetje naar voormalig Tsjecho-Slowakije."

De Hongaarse landbouw zal volgens Nándor Pete ook op termijn geen bedreiging vormen voor de Nederlandse land- en tuinbouw. De omvang van de produkten die ze nu exporteren, zal hooguit een beetje toenemen. Boeren in de EU die, naar zijn idee, op den duur wel te vrezen hebben van de Hongaarse landbouw, zijn de kleinschalige boeren in Beieren en Noord-Frankrijk. "Deze bedrijven liggen geografisch niet ver verwijderd van Hongarije en de meeste van

deze bedrijven zijn niet veel produktiever dan de particuliere boeren in Hongarije."

Nederlandse export stijgt

Wanneer men kijkt naar recente gegevens over de agrarische handel van Nederland met afzonderlijke Oosteuropese landen, dan valt op dat de Nederlandse land- en tuinbouw steeds meer exporteert naar Oost-Europa, terwijl de agrarische import uit die regio stagneert. De agrarische handelsbalans van Nederland met de twee meest ontwikkelde landen in Oost-Europa, Hongarije en Polen, is positief. Nederland heeft met Hongarije een handelsbalansoverschot van bijna 6,5 miljoen gulden. Met Polen is dat overschot aanzienlijk groter dan 240 miljoen gulden.

Het blijft voornamelijk onzeker hoe de modernisering op landbouwgebied in Oost-Europa verloopt. Toch lijkt het erop dat de Nederlandse boeren en tuinders zich geen zorgen hoeven te maken over een groter concurrentievermogen van de Oosteuropese landbouw. Meer waarschijnlijk is dat, wanneer de koopkracht in die regio stijgt, de Nederlandse land- en tuinbouw zijn afzet in dit deel van Europa kan vergroten. Oost-Europa is dus geen bedreiging, maar eerder een uitdaging voor de Nederlandse boer en tuinder.

Natuurlijke gewassen heroveren plaats die ze toekomt

Overheid draagt voor miljoenen aan onderzoek naar agrificatie

door

Saskia van Westrheenen

De Inca's dekten hun begraven aardappelen af met dille- of karwijbladeren. Zo was er van uitschieters minder gauw sprake. Wonderdokters uit vroeger tijden schreven bij hoofdpijn een drankje met chrysantenbladeren voor. De hoofdpijn verdween. En oerwoudtovenaars gebruikten bij pijntjes de bol van de herfsttijloos. Naar nu blijkt een remmend middel bij kankertherapieën. De natuur is zo gek nog niet. Overheid en industrie investeren miljoenen gulden om de plant als chemische fabriek te herontdekken.

De Nederlandse akkers worden langzaam (weer) beplant met koolzaad, vingerhoedskruid, crambe, olifantsgras, cichorei en vlas. Natuurlijke gewassen die prima vervangers leveren voor chemisch ontwikkelde stofjes. Duwde de chemische industrie tientallen jaren geleden talloze agrarische produkten van de akkers, nu lijkt het tegenovergestelde het geval.

Voor het gebruik van produkten uit de natuur voor niet-voedseldoeleinden is tegenwoordig een deftig, in de Dikke van Dale nog onbekend, woord bedacht: agrificatie. Het ministerie van Landbouw draagt samen met het ministerie van Economische Zaken van 1990 tot 1995 zo'n tachtig miljoen gulden bij aan onderzoek naar agrificatie.

Het Landbouw-Economisch Instituut (LEI) gebruikte een deel van het geld om te onderzoeken of er (weer) een markt voor vlaseelt aanwezig is. Een proef om vlas weer massaal te verbouwen als

grondstof voor de kledingindustrie (linnen) mislukte. "We dachten dat het kon. Plotseling stortte de markt in elkaar", aldus René Koster van het LEI.

De oorzaak? Mode-opvattingen van de moderne Nederlander. Koster: "Linnen is 'uit'. Bovendien: linnen kreukt. In Italië mag dat, daar wordt vlas ook op grote schaal verbouwd. Hier mag je niet met een gekreukt overhemd de straat op." Ongebleekt linnen wordt alleen gebruikt in het interieur als gordijnstof of grand foulard. Het streven om 5.000 ton vlas te verbouwen op de Nederlandse akkers is snel geschrapt.

Moeizaam

Een ander voorbeeld van agrificatie is de verbouw van hennep (cannabis-vrij) en stro voor verpakkingsprodukten. Immers: het gebruik van vezels is beter dan het omkappen van bossen. Vier jaar lang wordt tien miljoen gulden uitgegeven aan onderzoek naar de hennepplant. Hennep- en vlasvezels blijken even sterk te zijn als glasvezels. Ze kunnen onder andere worden gebruikt in deurplaten. Na forse verbouwing in het huis kan de oude deur zo de composthoop op. Toch komt de omwenteling voor natuurvriendelijke verpakkingsprodukten moeizaam tot stand. Koster: "Voor de consument komen deze produkten niet herkenbaar terug. Probeer hem dan maar te overtuigen een paar kwartjes meer te betalen." Een typerend voorbeeld: de luier van chloorvrij papier. Per pak kosten de luiers vijf gulden meer. Ze worden door het winkelend publiek massaal genegeerd.

Koster: "De consument moet bewuster worden gemaakt van het feit dat hij wel degelijk kan kiezen uit produkten die meer of minder schadelijk zijn voor het milieu. Dan dwing je fabrieken tegelijkertijd te luisteren naar de markt."

Terughoudend

De Nederlandse overheid is wat terughoudend in het stimuleren van nieuwe produktiewijzen. G. Doornbos, voorzitter van de Christelijke Boeren en Tuindersbond en voorzitter van de Nederlandse taakgroep agrificatie, noemt het voorbeeld van de afbreekbare plastics. Het plastic wordt gemaakt van aardappelzetmeel en straks kan zonder schroom een plastic bekertje met een ferme zwaai in het bos worden gegooid, zij het dat u dat natuurlijk niet letterlijk moet nemen. Avebe zou de productie dezer dagen kunnen starten. De plastics zijn nog nergens te krijgen.

"Het ministerie zit op de recyclingtoer", vertelt Doornbos. Het Deventerse bekertjesbedrijf Tedeco ontwikkelde onlangs de recyclebare plastic beker die nu sterk in opmars is. Grote namen als Douwe Egberts en Van Nelle gebruiken in hun automaten de Tedeco-beker, die na gebruik wordt ingezameld en een tweede leven tegemoet gaat. "Het ministerie zit daar erg mee in zijn maag. Men is bang voor verwarring bij de consument. Wat is nou uiteindelijk beter? Het porseleinen kopje, de recyclingbeker of de afbreekbare beker?"

De overheid verwacht van de Tedeco-beker dat op termijn vijftig procent van alle plastic opnieuw wordt gebruikt. Volgens Doornbos - bezitter van een op koolzaadolie lopende auto - is de schatting van de industrie zelf voorzichtiger; die komt uit op twintig procent. Zonder twijfel is, vindt Doornbos, de afbreekbare beker (hetzelfde verhaal geldt voor het opeetbare patatbakje) het meest mi-

lieuvriendelijk. Zonder steun van de overheid zal zijn komst echter nog lang op zich laten wachten.

"Het gaat ons er helemaal niet om dat we volledige markten willen overnemen", verweert Doornbos zich. "Om alle gewassen daarvoor te laten groeien is Europa sowieso te klein in oppervlak. We willen agrificatie doelgericht inzetten daar waar het voordeel heeft. Geen afbreekbare bierkratjes dus, dat zou onzin zijn. Wel de beker en het afbreekbare verpakkingsmateriaal in de supermarkt." Ook op het gebied van de afbreekbare smeermiddelen is de Nederlandse overheid niet zo milieuvriendelijk bezig als zij soms pretendeert te zijn, vindt Doornbos. In sommige Duitse deelstaten is het gebruik van plantaardige oliën in de watersport verplicht. In Zwitserland is het gebruik al helemaal doorgevoerd. In ons land gebruikt alleen Staatsbosbeheer - op eigen initiatief - de oliën in haar kettingzagen. De overheid houdt zich stil. Muisstil.

Doornbos: "Het is een beetje die Nederlandse mentaliteit: eerst zien, dan geloven. Een superkritische houding die het proces ontzettend vertraagt. Daarnaast is er geen enkele coördinatie tussen de diverse departementen. Het lijkt erop alsof men elkaar alleen maar de vliegen af wil vangen. Ook wij worden vaak van het kastje naar de muur gestuurd. Men investeert behoorlijk in onderzoek. Daarna wordt het aanzienlijker stiller."

Schaal

Projecten op kleinere schaal worden vaak eerder in productie genomen. Zoals het Groningse bedrijf dat een anti-malaria middel maakt. De benodigde grondstof, kinine, wordt tegenwoordig gehaald uit een plant in plaats van uit een machine.

"Heel aardig", vindt Koster van het LEI. "Maar het blijft bij de toepassing van

een bedrijf en de verbouw door een paar boeren."

Cebeco Handelsraad is, net als het Agrotechnologisch onderzoekcentrum in Wageningen, één van de voorlopers van agrificatieprojecten. Zo heeft zij handcrèmes en aftersunmilk ontwikkeld met extracten uit pepermunt, rozemarijn, akkermoe-rasbloem, kamille, goudsbloem en teunisbloem. Ook heeft Cebeco een proefveldje aangelegd met dille en één met karwij. De plantjes produceren een olie, waarin de stof carvon aanwezig is; een kiemremmend middel voor bewaring van aardappelen. De Inca's wisten dat duizenden jaren geleden al.

"Bij toeval ontdekte men dat de olie uit de zaadjes heel bruikbaar is", vertelt H. Tournois, afdelingshoofd van het Wageningse onderzoekcentrum ATO-DLO. In Wageningen verwachten de onderzoekers nog veel meer heil van dille- en karwijzaad. Tournois: "Het is misschien veel breder inzetbaar, als schimmelwerende stof bijvoorbeeld."

Ook wolfsmelkachtige plantjes bezitten onvermoede kwaliteiten. De vetzuren uit de bloemetjes zijn belangrijke bouwstenen voor fijnchemicaliën (schoonmaakmiddelen bijvoorbeeld) en als bouwstof in bestrijdingsmiddelen. En de oliën uit de bekergoudsbloem en de akkermoe-rasbloem zijn buiten dat ook van nut in de farmaceutica en cosmetica. Erucazuur uit de crambe, een sinds enige jaren "herontdekt" gewas, wordt door "Wageningen" gebruikt als anti-statisch middel in plastics. "Ik voorzie echt wel dat al deze bloemen en planten straks op akkers staan, waar nu de tarwe nog welig tiert", verwacht Tournois. Volgens hem is het heel wel mogelijk dat een boer er op den duur zijn boterham mee verdient.

Natuurvolkeren

Omdat vriend en vijand het erover eens is dat de natuurvolkeren zo gek nog niet

zijn, reizen onderzoekers de hele wereld af - op zoek naar plantjes die in het Westen onbekend zijn, maar door primitieve volken als medicijn worden gebruikt. Zo bezoeken onderzoekers Nepal en ook de Mediterrane landen. Vooral gebieden met "extreme milieus", zoals Tournois het noemt; heel zout, of heel droog. Ook regenwouden en bergachtige gebieden. Het zijn die plaatsen waar een deel van de flora nog onontdekt is.

Tournois noemt het geliefde voorbeeld van de ontdekking van de aspirine: eeuwenlang kauwden hoofdpijnpatiënten op een stuk berkenschors. Naar nu blijkt zit daarin een stof die heilzaam werkt tegen hoofdpijn. Het is daarom, naast de petrochemische industrie, vooral de farmaceutische industrie die keer op keer voor grote verrassingen komt te staan.

Taxustwijgjes als kankermedicijn, pindadoppen blijken tumorremmend. De Vereniging Nederlandse Kruidencoöperaties stopt, samen met Cebeco Handelsraad, fors geld in onderzoek naar medicinale planten en kruiden. Bestudeerd worden kamille, pepermunt, valeriaan, angelica, dille en artemisia. Doel is het ontwikkelen van "strategische allianties" met de chemische industrie.

Inmiddels blijkt nog maar vijf tot tien procent van alle planten op deze wereld onderzocht te zijn op eigenschappen die de mensheid van nut kunnen zijn. En daar hoeven geen ingewikkelde machines voor te worden gemaakt - de plant doet alles uit eigen beweging. Het vraagt alleen een investering van miljoenen om het wiel opnieuw uit te vinden.